

Jezične sposobnosti dvojezičnih govornika talijanskog i hrvatskog jezika na području Istre i grada Rijeke

Gudelj, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:281263>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Jezične sposobnosti dvojezičnih govornika talijanskog i hrvatskog jezika na području
Istre i grada Rijeke**

Lucija Gudelj

Zagreb, rujan 2023.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Jezične sposobnosti dvojezičnih govornika talijanskog i hrvatskog jezika na području
Istre i grada Rijeke**

Studentica: Lucija Gudelj

Mentorica: Prof. dr. sc. Melita Kovačević

Zagreb, rujan 2023.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad Jezične sposobnosti dvojezičnih govornika talijanskog i hrvatskog jezika na području Istre i grada Rijeke i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Lucija Gudelj

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2023.

Najprije zahvaljujem prof. dr. sc. Meliti Kovačević na mentorstvu, savjetima, pomoći oko nabavljanja materijala te strpljenju za sve promjene kroz koje je prošao ovaj rad.

Pedagoginji Ivani Kastelc iz OŠ-SEI Belvedere, kao i ravnatelju i svim učiteljicama veliko hvala na svojoj pomoći i suradnji oko provođenja istraživanja. Neizmjereno mi je drago da sam imala priliku provesti istraživanje u svojoj nekadašnjoj osnovnoj školi.

Isto tako veliko hvala OŠ-SEI Galileo Galilei, pedagoginji Maji Jagar, ravnatelju i učiteljicama na odličnoj organizaciji i suradnji što mi je omogućilo brzo i ugodno provođenje istraživanja.

Posebno hvala mag. log. Patriciji Orlić na pomoći oko provođenja testova i njihovog bodovanja te svim savjetima.

Mojim prijateljicama od kojih su neke i buduće kolegice, hvala što me uvijek slušate, savjetujete i bodrite, bilo kada i bilo gdje, a mom Nicolòu hvala na stalnoj podršci i konzultacijama.

I naposljetku hvala mojoj obitelji bez koje ništa od ovoga ne bi bilo moguće. Vi ste moja vječna podrška u svemu šta radim.

Naslov rada: Jezične sposobnosti dvojezičnih govornika talijanskog i hrvatskog jezika na području Istre i grada Rijeke

Studentica: Lucija Gudelj

Mentorica: Prof. dr. sc. Melita Kovačević

Program/modul na kojem se polaže diplomski ispit: Logopedija

Sažetak

Dvojezičnost se odnosi na sposobnost korištenja dva jezika za napredno sporazumijevanje. Istraživanje naglašava važnost razumijevanja različitih aspekata dvojezičnog razvoja, uključujući dob usvajanja jezika, dominantnost jezika i društveni kontekst, a usmjereno je na dvojezičnu zajednicu u Rijeci i Istri, gdje se govore hrvatski i talijanski jezik. Različiti faktori, uključujući uvjete okoline i službeni status jezika, utječu na razinu ovladanosti jezika dvojezičnih govornika.

Cilj istraživanja je utvrditi razlike u ovladanosti hrvatskim jezikom kod dvojezičnih govornika hrvatskog i talijanskog jezika na temelju procjene receptivnog rječnika i razumijevanja gramatike. Ispitivanje je provedeno na uzorku od 59 djece u dobi od 7,1 do 11,8 godina iz talijanskih osnovnih škola „Belvedere” u Rijeci i „Galileo Galilei” u Umagu (Istra). Sudionici su podijeljeni prema dobi usvajanja drugog jezika (sekvencijalno ili simultano usvajanje) i jezičnoj sposobnosti (dominantni u hrvatskom ili talijanskom jeziku ili uravnoteženi) na temelju upitnika koji su ispunjavali roditelji. Za ispitivanje jezičnih sposobnosti u hrvatskom jeziku upotrijebljeni su standardizirani testovi: Test razumijevanja gramatike TROG-2:HR i Peabody slikovni test rječnika PPVT-III-HR. Prikupljeni podaci, na kojima je provedena deskriptivna i frekvencijska analiza te neparametrijski testovi, analizirani su u programima IBM SPSS Statistics i Microsoft Excelu.

Rezultati su pokazali da skupina sekvencijalnih dvojezičnih govornika čiji je J1 hrvatski postiže statistički značajno više rezultate od skupine sekvencijalnih dvojezičnih govornika čiji je J1 talijanski na obje mjere receptivnog jezika, dok u odnosu na simultanu skupinu statistički značajno viši rezultati dobiveni su samo na mjeri razumijevanja gramatike. Kada se sudionike podijelilo prema jezičnoj sposobnosti, skupina dominantna u hrvatskom jeziku i uravnotežena skupina imale su statistički značajno više rezultate na obje mjere receptivnog jezika isključivo u odnosu na skupinu dominantnu u talijanskom jeziku. Sudionici iz talijanske osnovne škole u Rijeci postizali su statistički značajno više rezultate u odnosu na sudionike iz Istre što se pripisuje većoj izloženosti i upotrebi hrvatskog jezika izvan škole, kao i specifičnostima socijalnog konteksta. Precizna procjena oba jezika i jezične okoline ključna je za razumijevanje jezičnog razvoja dvojezične djece i planiranje terapije.

Ključne riječi: dvojezičnost, dob usvajanja drugog jezika, jezična sposobnost, razumijevanje gramatike, receptivni rječnik

Title of graduate thesis: Language skills of bilingual speakers of Italian and Croatian from Istria and the city of Rijeka

Student: Lucija Gudelj

Mentor: Prof. Dr. Sc. Melita Kovačević

Field of study: Speech and Language Pathology

Abstract

Bilingualism refers to the ability to use two languages for communication proficiently. This research underscores the significance of comprehending various aspects of bilingual development, including age of language acquisition, language dominance, and social context. It focuses on the bilingual communities of Rijeka and Istria, where Croatian and Italian languages are spoken. Various factors, such as environmental conditions and official language status, influence language proficiency among bilingual speakers.

The research aims to determine the differences in Croatian language proficiency among bilingual speakers of Croatian and Italian languages based on assessments of receptive vocabulary and grammar comprehension in Croatian. The study was conducted on a sample of 59 children aged 7,1 to 11,8 attending Italian elementary schools, namely "Belvedere" in Rijeka and "Galileo Galilei" in Umag (Istria). Participants were categorized based on age of second language acquisition (sequential or simultaneous bilinguals) and language proficiency (dominant in Croatian or Italian or balanced), as per parent-filled questionnaires. Standardized tests were utilized to examine language abilities in Croatian: Test for Reception of Grammar (TROG-2:HR) and Peabody Picture Vocabulary Test (PPVT-III-HR). The collected data was processed by descriptive analysis and nonparametric tests using IBM SPSS Statistics and Microsoft Excel.

Results indicated that the group of sequential bilingual speakers whose L1 is Croatian achieved statistically significantly higher scores than those of sequential bilingual speakers whose L1 is Italian in both measures of receptive language. However, compared to the simultaneous bilingual group, statistically significantly higher scores were observed only in the grammar comprehension measure. When participants were divided based on language proficiency, the group dominant in Croatian and the balanced bilingual group showed statistically significantly higher scores in both receptive language measures, compared to the group dominant in Italian. Overall, participants from the Italian elementary school in Rijeka attained statistically significantly higher scores compared to participants from Istria. This is attributed to greater exposure and use of the Croatian language outside of school, as well as specific social context factors. Accurate assessment of both languages and the linguistic environment is pivotal for understanding the language development of bilingual children and for therapy planning.

Keywords: bilingualism, age of second language acquisition, language proficiency, receptive vocabulary, reception of grammar

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Vrste dvojezičnosti	2
1.1.1. Dob usvajanja drugog jezika	2
1.1.2. Jezična sposobnost.....	3
1.2. Jezični razvoj dvojezične djece	4
1.3. Izloženost svakome od jezika	6
1.4. Talijansko-hrvatska dvojezična zajednica u Istri i Rijeci.....	8
1.4.1. Pregled istraživanja o dvojezičnoj talijanskoj-hrvatskoj zajednici.....	10
2. CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	13
3. METODE ISTRAŽIVANJA.....	15
3.1. Uzorak sudionika.....	15
3.2. Mjerni instrumenti i način prikupljanja podataka.....	16
3.3. Obrada podataka.....	17
4. REZULTATI I RASPRAVA	19
4.1. Razlike između simultanih i sekvencijalnih dvojezičnih govornika školske dobi u receptivnom rječniku i razumijevanju gramatike hrvatskog jezika.....	20
3.2. Razlike između hrvatsko-dominantnih, talijansko-dominantnih i uravnoteženih dvojezičnih govornika školske dobi u receptivnom rječniku i razumijevanju gramatike hrvatskog jezika.....	27
4.2. Razlike između dvojezičnih govornika školske dobi iz Istre i grada Rijeke u receptivnom rječniku i razumijevanju gramatike hrvatskog jezika.....	33
5. POTVRDA HIPOTEZA.....	37
6. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA.....	39
7. ZAKLJUČAK	40
8. LITERATURA	42
9. PRILOZI.....	45

1. UVOD

Globalizacijom te sve učestalijim migracijama povećava se broj dvojezične populacije prema kojoj se usmjerava sve veći broj istraživanja o usvajanju jezika. Samo poimanje dvojezičnosti razlikuje se od istraživanja do istraživanja, međutim dvojezične osobe možemo jednostavno definirati kao osobe koje se služe dvama jezicima na razini dovoljnoj za napredno sporazumijevanje (Hržica i sur., 2015). Danas nijedan logoped nije izuzet od mogućnosti rada u kontekstu dvojezičnosti koja zbog svoje specifičnosti, predstavlja izazov u procjeni, planiranju terapije i savjetovanju obitelji dvojezičnih govornika (Detić i Kovačević, 2020). Istraživanje dvojezične djece je vrlo zahtjevno jer se radi o iznimno heterogenoj skupini. Prema Paradis (2010), dvoje djece iste dobi koja govore dva ista jezika mogu se međusobno razlikovati u nekoliko aspekata: koliko su bila izložena svakom od dvaju jezika, dob u kojoj su počeli usvajati svaki jezik te koji im je jezik dominantan. Također, razlika između većinskog i manjinskog sociolingvističkog statusa dvaju jezika dvojezične osobe bitno utječe na jezičnu izvedbu (Paradis, 2010). Istraživanja o dvojezičnom razvoju su vrlo značajna jer možemo dobiti važne informacije o samoj prirodi ljudskog kapaciteta usvajanja jezika, možemo doprinijeti boljoj procjeni dvojezične djece školske dobi jer za njih ne vrijede iste norme i instrumenti kao za jednojezičnu djecu te posljedično, boljem akademskom postignuću takve djece (Hoff, 2015).

Ovo istraživanje usmjereno je na dvojezičnu zajednicu u Rijeci i Istri, gdje se govore hrvatski i talijanski jezik. Hrvatski je glavni okolinski jezik u Istri, ali je talijanski jezik kao drugi službeni jezik pristupan u predškolskim obrazovnim ustanovama formalnoga obrazovanja i unutar šire jezične zajednice (Hržica, Kovačević i Padovan, 2011). Na temelju toga govornici bi u pravilu trebali biti uravnoteženo dvojezični, odnosno vladati obama jezicima na jednakoj razini. S druge strane, u Rijeci talijanski jezik već dugi niz godina nema službeni status što znači da su stanovnici dijelova Istre u puno većoj mjeri izloženi talijanskom jeziku nego li stanovnici Rijeke za koje se pretpostavlja da su dominantni u hrvatskom jeziku premda pohađaju talijansku osnovnu školu. S obzirom na spomenute razlike u okolini, cilj je ovog istraživanja usporediti i opisati razlike u ovladanosti hrvatskim jezikom dvojezičnih govornika iz Istre i Rijeke na temelju procjene receptivnog rječnika i razumijevanja gramatike uzimajući u obzir dominantnost jezika i dob usvajanja drugog jezika. Tema istraživanja relevantna je za logopedski rad u konkretnoj jezičnoj sredini doprinoseći boljoj procjeni i planiranju terapije dvojezične djece s područja Istre i Rijeke.

1.1. Vrste dvojezičnosti

S obzirom na iznimnu heterogenost dvojezičnih govornika možemo očekivati da će postojati i više vrsta dvojezičnosti. Pavličević-Franić i Kovačević (2003) tako razlikuju vertikalnu dvojezičnost koja predstavlja međuodnos dijalekta i standardnog jezika unutar istog materinskog jezika i horizontalnu dvojezičnost koja predstavlja međuodnos potpuno različitih jezika. Jednom kada definiramo o kojim se jezicima/dijalektima radi, dvojezične govornike možemo svrstati s obzirom na dob usvajanja svakog od jezika, odnosno radi li se o simultanom ili sekvencijalnom usvajanju jezika. Ako uzmemo u obzir jezičnu sposobnost, dvojezični govornici mogu uravnoteženo vladati svojim jezicima ili je pak jedan od jezika dominantniji u odnosu na drugi. Također, dvojezičnost možemo razlikovati prema društvenoj okolini jezika, odnosu prema drugom jeziku te kulturnom identitetu (Hržica, Kovačević i Padovan, 2011, prema Jelaska, 2005). U ovom istraživanju detaljnije će biti obrađene vrste dvojezičnosti s obzirom na dob usvajanja jezika i jezičnu sposobnost.

1.1.1. Dob usvajanja drugog jezika

Iako se podrazumijeva da sva dvojezična djeca usvajaju dva jezika, postoje varijacije u njihovoj izloženosti dvama jezicima kao i u društvenim kontekstima u kojima ih uče ili usvajaju, a koji utječu na njihov razvoj (Paradis, 2010). Istraživači obično razlikuju simultane (istovremene) i sekvencijalne (slijedne) dvojezične govornike. Simultana dvojezičnost je rezultat izloženosti dvama jezicima od rođenja ili vrlo kratko nakon toga (Hoff, 2015). S druge strane, ako je prvi jezik skoro u potpunosti usvojen prije nego što se počne učiti drugi jezik radi se o sekvencijalnoj dvojezičnosti. Dakle, jednojezična djeca mogu postati dvojezična onda kada počnu učestalo čuti neki drugi jezik. Takva djeca, ako imaju ispod 6 godina, su u procesu ranog usvajanja drugog jezika (De Houwer, 2011). Iako granicu između simultane i sekvencijalne dvojezičnosti istraživači uglavnom postavljaju nakon navršениh 3;0 godina, najčešće sekvencijalni dvojezični govornici započinju s učenjem svog drugog jezika ulaskom u školski sustav (Paradis, 2010). Istraživanje Delcenserie, Genesee i Gauthier (2012) o internacionalno posvojenoj djeci sugerira da prva izloženost nekom jeziku nakon druge godine života može proizvesti drugačije ishode od izloženosti prije 2. godine. Takva djeca imala su značajno niže rezultate na mjerama ekspresivnog vokabulara, receptivne gramatike, definicija riječi, a pogotovo na mjeri pamćenja rečenica. Pretpostavka autora jest da kasnija dob početka usvajanja drugog jezika može ograničiti verbalno kratkoročno pamćenje internacionalno posvojene djece, što zauzvrat može utjecati na ishod učenja jezika. Također, primijećeno je da djeca u procesu ranog usvajanja

drugog jezika ispod 6 godina često koriste morfosintaktičke strukture u tom jeziku koje se ne pojavljuju u govoru djece koja su usvajala taj jezik od rođenja. Kvalitativne razlike u strukturalnoj upotrebi drugog jezika između djece koja su imala mnogo manje vremena za učenje tog jezika i njihovih vršnjaka koji su taj jezik usvajali od rođenja, dokaz su da je količina vremena koju su djeca mlađa od 6 godina imala za naučiti jezik važna za razvoj dvojezičnosti (De Houwer, 2011).

1.1.2. Jezična sposobnost

Dominantnost je jezični koncept kojim se kod višejezičnih sudionika opisuje veća ovladanost jednog od jezika (Hržica i sur., 2015). Česti su slučajevi u kojima dvojezični govornici imaju jedan „jači“ i drugi „slabiji“ jezik. Međutim, ovladanost jezicima može biti uravnotežena, odnosno oba jezika mogu biti razvijena u gotovo istoj mjeri. Prema Treffers-Daller (2019) dvije su ključne dimenzije jezične dominacije, a to su lingvistička kompetencija (koliko dobro se jezici poznaju ekspresivno ili receptivno) i upotreba jezika (koliko često se dvojezične osobe služe svojim jezicima i kako su oni podijeljeni na domene kao što su dom, posao i škola).

Kada se dominantnost jezika proučava kroz dimenziju lingvističke kompetencije, ključno zanimanje istraživača koji proučavaju morfosintaktički razvoj dvojezične djece jest razvija li se gramatika nedominantnog ili slabijeg jezika istim putem ili istom brzinom kao dominantni ili jači jezik. Iako se mnogi autori slažu da može doći do kašnjenja u razvoju sintakse u slabijem jeziku simultanih dvojezičnih osoba, Meisel (2007) tvrdi da nema dokaza o nepotpunom usvajanju u dostupnoj literaturi, jer dvojezična djeca uglavnom sustignu jednojezične vršnjake, a većina razlika je kvantitativne, a ne kvalitativne prirode. Što se tiče utvrđivanja jezične dominacije kod dvojezične djece, prosječna duljina iskaza ili PDI (eng. *mean length of utterance* ili *MLU*) je mjera koja je često korištena u istraživanjima na mlađoj djeci. Iako, razlike u flektivnoj i derivacijskoj morfologiji te razlike u korištenju funkcionalnih riječi kao što su članovi, pomoćni glagoli i zamjenice čine PDI rezultate teško usporedivim među jezicima (De Houwer, 1990, prema Treffers-Daller, 2019). Kod starije djece preporučljivo je upotrebljavati testove ponavljanja rečenica koji sadrže 40 kritičnih morfosintaktičkih obilježja, pažljivo odabranih na temelju dostupnih deskriptivnih gramatika svakog jezika (Treffers-Daller, 2019). Alternativa zadacima ponavljanja rečenica je uporaba testova koji provjeravaju (receptivne) gramatičke sposobnosti kao što je Test razumijevanja gramatike (TROG-2) kojeg je kreirala Dorothy Bishop.

Mnogi istraživači biraju vokabular kao domenu za mjerenje dominacije, najčešće zbog dostupnosti zadataka receptivnog vokabulara u različitim jezicima (Treffers-Daller, 2019). Većina testova vokabulara koji se upotrebljuju za mjerenje jezične dominacije ispituju izolirane riječi, čime se izbjegava složenost različitih značenja riječi koja se povezuju s različitim kontekstima uporabe. Peabody slikovni test rječnika (PPVT) (Dunn i Dunn, 2007) široko je primjenjena mjera receptivnog vokabulara koja se može koristiti za procjenu jezične dominacije, a danas postoji u više od 60 verzija za različite jezike. Međutim, poznavanje značenja riječi na drugom jeziku može biti prilično komplicirano jer često ne postoji prijevodni ekvivalent riječi zbog lingvističke relativnosti. Drugim riječima, prijevodni ekvivalenti nisu uvijek i konceptualni ekvivalenti (Pavlenko, 2009, prema Treffers-Daller, 2019).

S druge strane, procjena dominacije pomoću mjera izloženosti potencijalno je lakša od uporabe prethodno navedenih mjera. U istraživanju La Morgia (2016) predstavljen je upitnik kreiran za procjenu dominantnosti jezika dvojezične djece s pretpostavkom da će upravo informacije o izloženosti jezicima biti u korelaciji s djetetovom sposobnošću da govori tim jezicima te da će djeca koja su manje izložena određenom jeziku pokazivati poteškoće u područjima koja se ispituju u tom jeziku. Takve mjere su pogodne jer eliminiraju potrebu za pronalaženjem ili razvojem testova vokabulara i gramatike na dva jezika koji pokrivaju dostatan uzorak riječi i gramatičkih struktura svakog od jezika. To je također rješenje u dvojezičnim i višejezičnim kontekstima gdje standardizirani testovi nisu dostupni za grupe koje se proučavaju (Treffers-Daller, 2019).

Naposljetku, jezično znanje koje dvojezične osobe imaju o svojim jezicima uvelike ovisi o kontekstima i svrhama za koje ih upotrebljavaju. Drugim riječima, dvojezična osoba može biti dominantna u jednom jeziku u jednoj domeni, a u drugom jeziku u drugoj domeni. Prema Grosjean (2016) dominacija specifična za domenu (eng. *domain-specific*) izravna je posljedica činjenice da se dvojezični ljudi služe svojim jezicima u različite svrhe, u različitim područjima života i s različitim ljudima.

1.2. Jezični razvoj dvojezične djece

Prve nedoumice postavljale su se oko pitanja jezične diferencijacije, odnosno kada i kako djeca koja su izložena dvama jezicima od rođenja prepoznaju da se radi o dva različita jezika i sustava. Danas znamo da dvojezična djeca grade dva odvojena jezična sustava od samog početka usvajanja, iako ponekad dolazi do utjecaja jednog sustava na drugi. Hoff (2015) daje pregled argumenata koji potvrđuju prethodnu tvrdnju. Počevši od fonološke diferencijacije, preduvjet

usvajanja dva različita jezična sustava je sposobnost diskriminacije jezičnog ulaza iz jednog jezika od jezičnog ulaza iz drugog te usvajanje fonetske kategorije jedinstvene svakom od jezika. Nadalje, ako dvojezična djeca misle da su sve riječi koje čuju dio jednog jezika, ne bi trebala imati mnogo ekvivalentnih parova u tim jezicima. Simultani govornici stvaraju dva odvojena gramatička sustava od samog početka te suprotno vjerovanjima ne prebacuju morfosintaktička pravila iz jednog u drugi jezik. Također, dodatan dokaz je da pokazuju svjesnost o tome koja osoba u okolini razumije koji jezik.

S druge strane, prema Paradis (2007) kod sekvencijalnih dvojezičnih govornika promatraju se četiri razdoblja u razvoju drugog jezika. Prvo je razdoblje ono u kojem se govori samo materinski jezik, zatim slijedi neverbalno razdoblje, a nakon toga počinju služiti se novim jezikom, ali njihov je govor telegrafičan i ograničen na upamćene fraze. Zadnja faza je produktivna uporaba drugog jezika koji je dovoljno razumljiv, ali se ipak razlikuje od ciljnog jezika.

Dosad je dobro poznato da dvojezična djeca raspolažu s općenito manjim vokabularom u svakom od svojih jezika od jednojezične djece. Prema Bialystok (2009) to je otkriće značajno za opise dječjeg razvoja jer je veličina vokabulara središnja mjera dječjeg napretka u usmenom i pismenom obliku jezičnog razvoja, a možemo pretpostaviti da će bogatiji i raznovrsniji vokabular odražavati razrađenije razumijevanje jezika. Potaknuti tom činjenicom Bialystok i sur. (2010) proveli su istraživanje na velikom uzorku dvojezične djece između 3 i 10 godina koja su ispitana Peabody testom slikovnog rječnika. Rezultati su pokazali opću težnju manjem vokabularu u svakom od jezika dvojezične osobe, iako su mnogi postigli i više rezultate od jednojezičnih sudionika na testu. Razlike u vokabularu bile su uglavnom ograničene na riječi koje su dio obiteljskog života što je očekivano s obzirom na to da se jezik obrazovanja ne upotrebljava tako široko u dvojezičnim domovima kao u domovima jednojezičnih. Međutim, djeca u dvije skupine nisu se toliko razlikovala u poznavanju riječi koje se odnose na školski vokabular što nam govori da dvojezična djeca obično nisu u nepovoljnom položaju u akademskim postignućima i pismenosti ili akademskoj upotrebi govornog jezika (Bialystok i sur., 2010). S druge strane, bolji su u fonologiji jer ona nije vezana uz specifični kontekst za razliku od vokabulara (Oller i sur., 2007). Nadalje, dvojezična djeca se razlikuju od jednojezičnih vršnjaka po tome što kasnije upotrebljavaju brzo mapiranje jer su naučila da je veća vjerojatnost da je nova riječ sinonim u drugom jeziku nego li nova riječ u istom (Hoff, 2015). Isto tako razlikuju se u brzini leksičkog pristupa. Sporiji su u zadacima imenovanja, verbalne tečnosti, češće im se dogode situacije kada im je riječ „na vrhu jezika“, slabije

prepoznaju riječi u buci te doživljavaju veću interferenciju prilikom leksičkog odlučivanja što se djelomično može pripisati međudjelovanjem jednog jezika na drugi (Bialystok, 2009). Dakle, kada govorimo o vokabularu dvojezične djece važno je napomenuti da ona ne kasne u usvajanju sveukupnog vokabulara, odnosno zbroj riječi iz jednog i iz drugog jezika je usporediv s jednojezičnom djecom.

Za razliku od relativno nepovoljnih utjecaja dvojezičnosti na vokabular, prednosti su uočene u nelingvističkim domenama. Tako na primjer, razna istraživanja potvrđuju bolje rezultate dvojezične djece na zadacima metalingvističke svjesnosti kao što je razumijevanje arbitrarnosti značenja i forme (Bialystok, 2009). Također, dvojezična djeca ranije pokazuju razumijevanje da osobe mogu imati uvjerenja koja su različita od stvarnosti (teorija uma) te u izvršnim funkcijama (zadaci inhibicije, preusmjeravanja pažnje i radnog pamćenja) što podupire hipotezu da sposobnost dvojezičnih osoba da stalno inhibiraju jedan od svojih jezika tijekom komunikacije može doprinijeti općenito poboljšanom sustavu kontrole inhibicije (Baldimtsi i sur., 2019).

U konačnici jezični razvoj dvojezične djece ovisi o osobinama djece i okoline (Hoff, 2015). Djetetovo fonološko pamćenje, opće kognitivne i analitičke sposobnosti, osobnost, dob te sličnost prvog jezika s drugim utječu na to u kojoj će mjeri dijete ovladati svojim drugim jezikom. Međutim, dvoje djece koja su slična u svim prethodno navedenim sastavnicama dodatno će se razlikovati ako uzmemo u obzir utjecaj osobina okoline kao što su izloženost izvornim govornicima, roditeljeva vještina u drugom jeziku te socijalna i politička obilježja okoline (Hoff, 2015).

1.3. Izloženost svakome od jezika

Što smo više izloženi nekom jeziku, odnosno što ga više čujemo to ga bolje naučimo. Dakle, djeca koja čuju jedan od jezika 60-80% vremena usvojiti će taj jezik isto kao i jednojezična djeca, međutim ako je input manji od 20% neće usvojiti puno te će se zbog loših jezičnih sposobnosti prestati služiti tim jezikom (Hoff, 2015). Također, La Morgia (2016) je u svom istraživanju četvero talijansko-engleske dvojezične djece pronašao kvalitativne i kvantitativne razlike u gramatičkom razvoju među onom koja su primila 20% talijanskog unosa ili manje i zaključio da 20% unosa nije dovoljno za razvoj jezika baštine kao snažnog jezika. No, koliko dijete čuje pojedini jezik nije jedini čimbenik koji utječe na razinu jezičnih sposobnosti u tom jeziku. Izloženost jeziku tijekom čitanja knjiga i izloženost jeziku više govornika, a posebice onih izvornih povezana je s bržim jezičnim razvojem (Hoff, 2015). Istraživanja jednojezične

djece pokazala su da je količina ulaznog jezika kojem je dijete izloženo neupitno značajna, posebice u odnosu na rječnički razvoj i razvoj određenih gramatičkih konstrukcija (Paradis i Grüter, 2014). Razlika u količini unosa koju primaju dvojezične u odnosu na jednojezične osobe smatra se primarnim čimbenikom u podlozi jednojezičnih i dvojezičnih razlika u stopama razvoja (Gathercole i Hoff, 2007). Paradis i Grüter (2014) čimbenike unosa dijele na *proksimalne* i *distalne*. *Proksimalni* čimbenici sastoje se od osnovnih mjera količine unosa, kao što je duljina izloženosti i udio ili količina dnevnog unosa u određenom jeziku. *Distalni* čimbenici su širi utjecaji okoline koji mogu oblikovati *proksimalne* čimbenike i pridonijeti razvoju djetetova jezika na kvalitativnije načine (npr. socioekonomski status majke, većinski ili manjinski status jezika).

U konačnici, djeca koja su bila izložena dvama jezicima od rođenja mogu govoriti samo jedan jezik, mogu govoriti jedan jezik bolje, a drugi lošije ili pak mogu govoriti oba dva jezika jednako dobro. Većina ovih varijacija zapravo ovisi o jezičnoj okolini djeteta, odnosno o količini jezičnog ulaza oba jezika jer točan obrazac roditeljskog korištenja jezika igra važnu ulogu u odlučivanju hoće li dijete govoriti dva jezika ili samo jedan (De Houwer, 2011). Jezična kućanstva se mogu razlikovati po tome koji i koliko članova kućanstva govori određeni jezik, koliko članova je dvojezično, služe li se djeca jezikom zajednice kod kuće pa na taj način povećavaju i korištenje tog jezika kod drugih članova kućanstva te koliko su međusobno razlikuju dva jezika (Hoff, 2015). Nadalje, okolina može biti "zbrajajuća" dvojezična okolina u kojoj se prvi jezik nastavlja podržavati dok se uči drugi ili "oduzimajuća" okolina u kojoj je drugi jezik podržan na štetu prvog (Lambert, 1977, prema Hoff, 2015). Garcia (2017) to povezuje s dvojezičnim obrazovanjem koje uključuje korištenje dva jezika u poučavanju. Neke vrste dvojezičnog obrazovanja promoviraju *zbrajajuću* dvojezičnost, odnosno učenici dolaze u školu govoreći svoj materinski jezik, a drugi jezik je nadodan što rezultira dvojezičnim pojedincem. S druge strane, postoje i ustanove koje promoviraju *oduzimajuću* dvojezičnost gdje se učenici podučavaju na materinskom i drugom jeziku. Međutim, nakon nekog vremena prestaje se podučavati na materinskom jeziku učenika te drugi jezik postaje jedino sredstvo podučavanja što rezultira jednojezičnošću često na štetu manjinskog jezika. Također, stav zajednice o grupi koja govori određenim jezikom utječe na količinu podržavanja tog jezika kao i stava prema tom jeziku (Eilers i sur., 2006, prema Hoff, 2015).

U istraživanju De Houwer (2009), prema De Houwer (2011), dvojezične obitelji u kojima su djeca govorila samo većinskim jezikom, uglavnom su bile obitelji u kojima su oba roditelja govorila većinskim jezikom kod kuće, a samo jedan roditelj manjinskim jezikom. Roditelji koji

su govorili i većinski i manjinski jezik kod kuće i roditelji koji su oboje govorili manjinski jezik kod kuće, s tim da je jedan roditelj osim toga govorio većinski jezik, imali su mnogo veće šanse da imaju djecu koja su govorila i većinski i manjinski jezik. Ako samo jedan roditelj govori manjinski jezik, ali isto tako govori i većinski jezik, postoji velika mogućnost da će dijete dobivati manje ulaza u manjinskom jeziku. Još jedan razlog zašto djeca mogu govoriti samo jedan jezik dok kod kuće čuju dva je taj što roditelji ne stvaraju poseban pritisak da dijete zapravo govori dva jezika. Jezik koji najčešće „pobjedi“ u tom slučaju je gotov uvijek većinski jezik (De Houwer, 2011).

1.4. Talijansko-hrvatska dvojezična zajednica u Istri i Rijeci

Talijansko-hrvatska dvojezična zajednica u Istri i Rijeci primjer je trajne i dugogodišnje dvojezične zajednice. Dodiri hrvatskog i talijanskog jezika traju od samih početaka hrvatske povijesti na istočnoj obali Jadrana kada dolazi do hrvatsko-romanske sinergije u kojoj prevladava hrvatski etnički element s upotrebom romanskog jezika zbog političke i ekonomske moći izvornih govornika tog jezika (Balenić i Klobučar, 2011). Drugim riječima, hrvatski koji je postao službenim jezikom 1847. godine na tim područjima je u prošlosti bio jezik obitelji i prijateljstva, a talijanski jezik autoriteta. Dok je dvojezičnost u Istri dan danas određena zakonom, u Rijeci je nasilno ukinuta 1953. godine, ali u lokalnom govoru zadržale su se brojne posuđenice iz talijanskog jezika koje i dalje odražavaju spomenute dodire (Balenić i Klobučar, 2011).

Danas je sve manje i manje osoba koje se izjašnjavaju pripadnicima talijanske manjine na tim područjima. Prema popisu stanovništva iz 2021. godine Istra ima 195.237 stanovnika od kojih se 9,784 (5,01%) izjašnjava Talijanima. Talijani čine najbrojniju nacionalnu manjinu u Istri, međutim ta brojka je danas puno manja nego što je bila prije 20 godina. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, u Istri je 2001. godine živjelo 14.284 Talijana, dok ih je danas u cijeloj državi 13.763 (Bilić, 2022). Grad u Istri s najvećim brojem talijanskog stanovništva je Pula s njih 1860, slijedi Umag s 1457, Rovinj s 1207 i Buje u kojima živi 1059 Talijana. Štoviše, broj te nacionalne manjine opao je i u Primorsko-goranskoj županiji, čak i više nego u Istri. Tako ih je na popisu stanovništva iz 2001. godine bilo 3.539, deset godina poslije 3.429, a danas 2.368 (0,89%) (Bilić, 2022). Prema podacima gradske uprave Rijeke, u samoj Rijeci broj pripadnika talijanske manjine koji čine treću najbrojniju nacionalnu manjinu nakon Srba i Bošnjaka je 1569 odnosno 1,45%.

Prava na dvojezičnost u Hrvatskoj zajamčena su Ustavom. Specifično, na temelju 10. i 11. članka Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina, pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na slobodno služenje svojim jezikom i pismom, pravo na odgoj i obrazovanje na svom jeziku u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama kao i u drugim školskim ustanovama s nastavom na jeziku i pismu kojim se služe, a radi provođenja odgoja i obrazovanja pripadnika nacionalnih manjina omogućava osnivanje predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola kao i visokih učilišta. Također, omogućava provođenje procesa obrazovanja za manji broj učenika od onog koji je propisan za školske ustanove na hrvatskom jeziku i pismu. Nastavni plan i program odgoja i obrazovanja na jeziku i pismu nacionalne manjine uz opći dio obvezno sadrži dio koji je u vezi s posebnosću nacionalne manjine, ali isto tako obvezuje učenike koji se školuju na jeziku i pismu nacionalnih manjina da uče hrvatski jezik i latinično pismo. Odgojno obrazovni rad u školskoj ustanovi s nastavom na jeziku i pismu nacionalne manjine obavljaju nastavnici koji potpuno vladaju jezikom i pismom nacionalne manjine.

Nastava na talijanskom jeziku odvija se u 28 školskih institucija osnovanih od strane lokalne i regionalne samouprave, odnosno u 13 predškolskih, 11 osnovnih škola s 5 područnih škola i 4 srednje škole čija brojčanost polaznika je u korelaciji s prisutnošću više ili manje relevantne lokalne talijanske zajednice (Zani, 2013). Od navedenog, talijanska manjina u Rijeci uključena je u jednu predškolsku ustanovu, četiri osnovne škole i jednu srednju školu koja nudi opće, prirodoslovno-matematičko te hotelijersko-turističko i trgovačko usmjerenje. S druge strane, u Istri se nalazi sedam talijanskih osnovnih škola (u Bujama, Pazinu, Novigradu, Vodnjanu, Puli, Poreču i Rovinju uz područne škole Momjan, Galižana, Šišan, Bale i Bašanija) te tri srednje škole (u gradovima Buje, Rovinj i Pula). Sve školske ustanove funkcioniraju po modelu A. Dakle, cjelokupna se nastava izvodi na jeziku i pismu nacionalne manjine, uz obvezno učenje hrvatskog jezika u istom broju sati u kojem se uči jezik manjine te dodatnih sadržaja važnih za manjinsku zajednicu. Prema Zani (2013), jedina iznimka su predškolske ustanove iz Brtonigle i odjeljak Petrovije koje nastavu izvode prema dvojezičnom programu. Na svim razinama obrazovanja je prisutno učenje hrvatskog jezika, a plan i program hrvatskog jezika u osnovnim i srednjim školama jednak je onome u školama s nastavom na hrvatskom jeziku. S obzirom da se od prvog razreda kao prvi strani jezik uči engleski, a u četvrtom razredu može se odabrati i učenje drugog stranog jezika (najčešće njemački, francuski ili španjolski), ukupno tjedno opterećenje učenika veće je nego u školama s nastavom na hrvatskom jeziku (Zani, 2013). Razvijanje multikulturalnosti i suživota te očuvanje razvoja i širenja talijanskog jezika i kulture

među lokalnim stanovništvom, smatraju se primarnim odgojno-obrazovnim zadaćama ovih vrsta ustanova (Balenić i Klobučar, 2011).

1.4.1. Pregled istraživanja o dvojezičnoj talijanskoj-hrvatskoj zajednici

U knjizi *Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini I.: prikazi, problemi, putokazi* (Kovačević i Pavličević-Franić, 2002) nastaloj u sklopu projekta *Tempus*, dio poglavlja bavi se upravo dvojezičnom sredinom u Istri, točnije Novigradu. U istraživanju provedenom pred 20-ak godina kritiziralo se ostvarivanje i provođenje nastavnih programa za odgoj i obrazovanje djece u višejezičnim i višekulturalnim sredinama kao što je Istra jer ne uvažavaju u dovoljnoj mjeri dvojezičnu situaciju u kojoj djeca žive. Sugeriralo se da bi nastava trebala biti prilagođenija stupnju jezičnog razvoja dvojezičnog učenika, to jest stupnju njegove jezične spremnosti i jezične kompetencije. Nadalje, nastava na oba jezika trebala bi uvažiti utjecaj dvojezičnosti na emocionalni razvoj ličnosti kao i objediniti sadržaje dviju različitih kultura što bi pridonijelo uspostavljanju jezične i kulturne komunikacije među učenicima. Također, programiranje nastave i učenja jezika trebalo bi polaziti od didaktičke posebnosti koja onda utječe na izbor sadržaja, njihovu interpretaciju i metodičko oblikovanje odgojno-obrazovnog procesa. U sklopu projekta provedena je analiza upitnika za učenike osnovnih škola u jednojezičnoj (Zagreb) i dvojezičnoj sredini (Zmajevac, Novigrad) koju je opisala Lidija Cvikić. Djeca u dvojezičnoj sredini bila su svjesna važnosti učenja drugog jezika koji se govori u njihovom mjestu te su u načelu imala pozitivniji stav prema nastavi jezika, uključujući i nastavu gramatike. Štoviše, smatrali su da im nastava hrvatskog, ali i talijanskog jezika pomaže da lakše i bolje govore tim jezicima. Učenici u dvojezičnim sredinama rjeđe traže pomoć pri rješavanju zadaće iz gramatike talijanskog, nego iz gramatike hrvatskog jezika. Najveća razlika u odnosu na jednojezične sredine jest da u dvojezičnim sredinama ne postoji opći stav o tome bi li nastava hrvatskog i drugog jezika bila lakša da nema gramatike, a velika većina ne bi izbacila gramatiku iz škole ni da može.

Hržica, Kovačević i Padovan (2011) u svom su istraživanju usporedile hrvatske dvojezične zajednice u Istri i Beču koje se razlikuju s obzirom na jezični i društveni položaj. Dok pripadnici hrvatsko-talijanske dvojezične zajednice usvajaju dva okolinski prisutna i ravnopravna jezika, pripadnici hrvatsko-njemačke dvojezične zajednice nasljedni su govornici hrvatskog jezika, a kao glavni jezik usvajaju jezik većinske zajednice. Ovo istraživanje daje jasan uvid u to kako vrsta dvojezične zajednice utječe na dominantnost jezika, funkcionalnu podijeljenost jezika, društvenoekonomski položaj pripadnika zajednice te ravnotežu između okolinske i materinske

kulture. U svim prethodno navedenim kategorijama, sudionici pripadnici dvojezične zajednice u Istri ostvaraju poželjnije rezultate. Drugim riječima, ostvaruju uvjete za uravnoteženu dvojezičnost, funkcionalna podijeljenost jezika nije izražena kao kod dvojezične zajednice u Beču te viši društvenoekonomski položaj odražava se i na viša očekivanja o obrazovanju djece. U konačnici, duga prisutnost i jak utjecaj susjedne talijanske kulture od Istre je stvorio karakterističan višekulturalni prostor u kojem hrvatsko-talijanski dvojezični govornici istovremeno sudjeluju u dvije cijenjene i razvijene kulture (Hržica, Kovačević i Padovan, 2011).

Balenović i Klobučar (2011) ispitivale su pripadnike talijanske manjine (učenike talijanske gimnazije u Rijeci) o uporabi talijanskog jezika u svakodnevnoj komunikaciji te govornike hrvatskog jezika o poznavanju i uporabi talijanskog jezika na području grada Rijeke. Većina pripadnika talijanske manjine izjavila je da talijanski jezik govori odlično, nešto manje da se služe talijanskim jezikom u svakodnevnim situacijama, a na pitanje koji jezik govore u dvojezičnom (talijansko-hrvatskom) društvu, većina je odgovorila da se u tim situacijama služe hrvatskim jezikom. Autorice navode da poznavanje talijanskog jezika pripadnika talijanske manjine nije u potpunosti odlično što upućuje na zaključak da se neki pripadnici talijanske manjine više služe hrvatskim nego talijanskim jezikom. Što se tiče ispitanih hrvatskih govornika, mali je broj govornika hrvatskoga jezika koji govore talijanski jezik, ali je većina svjesna potrebe poznavanja tog jezika. Izrazitu pasivnost u učenju talijanskog jezika može se objasniti nametanjem poznavanja engleskog jezika u svim područjima života.

Hržica i sur. (2015) proveli su istraživanje čiji je cilj bio utvrditi dominantnost jezika dvojezičnih govornika talijanskog i hrvatskog jezika u dječjim vrtićima u Rijeci i Poreču. Sudionici su ispitani na talijanskoj i hrvatskoj inačici testa razumijevanja gramatike (TROG), a rezultati su pokazali da dvije skupine sudionika koje razlikuju zemljopisni i sociološki čimbenici dijele zajedničke karakteristike skupine. Većina je skupine bila ujednačeno dvojezična uz nešto viši prosječni rezultat za hrvatski što ukazuje na utjecaj okolinskog prvog službenog jezika, a značajne razlike u rezultatima na talijanskoj i hrvatskoj inačici TROG-a nisu postojale. Takvi rezultati sugeriraju da se radi o ujednačenoj skupini dvojezičnih sudionika koji su pripadnici jedne dvojezične zajednice. Također, autorice naglašavaju da je neopravdano donositi zaključke o jezičnoj uravnoteženosti samo na osnovi karakteristika dvojezične zajednice kao i na temelju pretpostavki osoba koje s djetetom rade, već je potrebno provesti ispitivanje obaju jezika dvojezičnog govornika.

Lazarić i Drandić (2017) provele su istraživanje na odgojiteljima i učiteljima primarnog obrazovanja koji rade u talijanskim dječjim vrtićima i osnovnim školama u Istri. Istraživanje je

pokazalo da većini djece upisane u talijanski vrtić u Istri, talijanski jezik nije materinski. Odnosno, većina djece koja pohađaju talijanski vrtić su djeca čiji roditelji smatraju da im je korisno pohađati vrtić na jeziku koji im nije materinski, a nisu nužno pripadnici talijanske nacionalne manjine u Istri. Komunikacija odgojiteljica s djecom koja su pripadnici talijanske zajednice odvijala se na istrovenetskom dijalektu, a s djecom čiji je materinski jezik hrvatski na čakavskom dijalektu. Štoviše, utvrđeno je da su najčešći razlozi za pohađanje vrtića i osnovne škole na talijanskom jeziku za obje skupine djece nastavak školovanja na talijanskom jeziku te održavanje talijanske kulture, tradicije, običaja i vrijednosti. Ali, i da djeca čiji je materinski jezik hrvatski jezik i čakavsko narječje uspješno ovladaju drugim jezikom svoje životne sredine, te na taj način uspostavljaju dvojezičnu komunikaciju s osobama čija je kultura drugačija od njihove.

Iako istraživanja o dvojezičnoj talijansko-hrvatskoj zajednici nisu brojna, ona postojeća daju nam uvid o položaju talijanskog jezika u Istri i gradu Rijeci. Stavovi većinske jezične zajednice prema manjinskoj su pozitivni te je dvojezičnost društveno cijenjena. Utjecaj većinskog jezika puno je izraženiji u gradu Rijeci nego li u dijelovima Istre, međutim i u jednom i drugom slučaju talijanske vrtiće i škole pohađaju djeca čiji je materinski jezik hrvatski. Ovladanost hrvatskim jezikom ovisiti će uvelike o dominantnosti ili uravnoteženosti jezika dvojezičnog govornika kao i o dobi početka usvajanja hrvatskog jezika jer bi osoba trebala biti bolja odnosno dominantnija u onom jeziku kojeg duže, više i kvalitetnije čuje što je i pretpostavka ovog rada.

2. CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

U Istri i gradu Rijeci pripadnici talijanske nacionalne manjine imaju priliku školovati se na svom materinskom jeziku. Tu priliku koriste i roditelji djece čiji je materinski jezik hrvatski upisujući ih u talijanske vrtiće i škole kako bi ovladali drugim jezikom. S obzirom na navedeno, djeca u talijanskim školama razlikovati će se po dobi usvajanja drugog jezika i jezičnoj sposobnosti. Cilj ovog istraživanja je usporediti razlike u ovladanosti hrvatskim jezikom kod dvojezičnih govornika hrvatskog i talijanskog jezika školske dobi na temelju procjene receptivnog rječnika i razumijevanja gramatike. Istražit će se postoje li razlike u razumijevanju gramatike i receptivnom rječniku hrvatskog jezika s obzirom na dob usvajanja drugog jezika i jezičnu sposobnost. Također, dodatno će se usporediti dvojezični govornici s obzirom na mjesto školovanja kako bi isključili odnosno uključili utjecaj jezične okoline na rezultate. Rezultati na mjeri razumijevanja gramatike biti će kvalitativno pregledani kako bismo dobili uvid u kojim strukturama takva djeca najčešće griješe.

S obzirom na cilj istraživanja postavljaju se sljedeće hipoteze:

H1: Postojat će statistički značajne razlike na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike s obzirom na dob usvajanja drugog jezika: djeca koja su prvo usvojila hrvatski jezik imat će značajno više rezultate na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike od djece koja su prvo usvojila talijanski jezik kao i od djece koja su simultano usvajala oba jezika.

H2: Postojat će statistički značajne razlike na mjeri receptivnog rječnika hrvatskog jezika s obzirom na dob usvajanja drugog jezika: djeca koja su prvo usvojila hrvatski jezik imat će značajno više rezultate na mjeri receptivnog rječnika hrvatskog jezika od djece koja su prvo usvojila talijanski jezik kao i od djece koja su simultano usvajala oba jezika.

H3: Postojat će statistički značajne razlike na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike s obzirom na jezičnu sposobnost: djeca koja su dominantna u hrvatskom jeziku imat će značajno više rezultate na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike od djece koja su dominantna u talijanskom jeziku kao i od djece koja uravnoteženo vladaju obama jezicima.

H4: Postojat će statistički značajne razlike na mjeri receptivnog rječnika hrvatskog jezika s obzirom na jezičnu sposobnost: djeca koja su dominantna u hrvatskom jeziku imat će značajno više rezultate na mjeri receptivnog rječnika hrvatskog jezika od djece koja su dominantna u talijanskom jeziku kao i od djece koja uravnoteženo vladaju obama jezicima.

H5: Dvojezični govornici iz Rijeke postizat će statistički značajno više rezultate na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike i mjeri receptivnog rječnika hrvatskog jezika od dvojezičnih govornika iz Istre.

3. METODE ISTRAŽIVANJA

3.1. Uzorak sudionika

Uzorak sudionika odabran za potrebe ovog istraživanja je neprobabilistički namjerni uzorak. U istraživanju je sudjelovalo 59 djece urednog razvoja iz dvije talijanske osnovne škole, 30 učenika iz OŠ-SEI Belvedere i 29 iz OŠ-SEI Galileo Galilei u dobi od 7;1 do 11;8 godina. Od ukupnog broja djece, sudjelovalo je 37 djevojčica i 22 dječaka. Kriterij odabira bio je da dijete ne prati nastavu prema prilagođenom programu, da nije uključeno u logopedsku terapiju zbog jezičnog poremećaja/odstupanja u jeziku te ako je dijete višejezično, odnosno da uz talijanski i hrvatski postoji neki treći jezik kojem je bilo izloženo od rane dobi. Također, u istraživanje su uključena djeca čiji je dominantni jezik talijanski, međutim za koju su učiteljice razredne nastave procijenile da su dovoljno kompetentna u hrvatskom jeziku za sudjelovanje u istraživanju. Jedno dijete je isključeno iz istraživanja jer je oba testa riješilo ispodprosječno premda je samo izjavilo, a roditelji označili u upitniku, da mu je materinski jezik hrvatski te da je dominantan u tom jeziku. Dakle, loš rezultat na testovima nije se mogao pripisati dominantnošću talijanskog jezika. Sudionici su podijeljeni prema dobi usvajanja drugog jezika i prema jezičnoj sposobnosti uz podjelu sudionika prema mjestu u kojem pohađaju školu kao što je prikazano u tablicama 1. i 2.

Tablica 1. Podjela sudionika prema dobi usvajanja drugog jezika

Dob usvajanja drugog jezika	Broj sudionika iz Rijeke	Broj sudionika iz Umaga	Ukupan broj sudionika
Simultana dvojezičnost	3	11	14
Sekvencijalna dvojezičnost (J1 je hrvatski)	27	14	41
Sekvencijalna dvojezičnost (J1 je talijanski)	0	4	4

Tablica 2. Podjela sudionika prema jezičnoj sposobnosti

Jezična sposobnost	Broj sudionika iz Rijeke	Broj sudionika iz Umaga	Ukupan broj sudionika
Hrvatsko-dominantni	23	10	33
Talijansko-dominantni	1	9	10
Uravnoteženi	6	10	16

3.2. Mjerni instrumenti i način prikupljanja podataka

Za potrebe ovog istraživanja oblikovan je kratki upitnik o dvojezičnosti koji su uz informirani pristanak trebali ispuniti roditelji djece uključene u istraživanje. Upitnik se sastojao od sedam pitanja na zaokruživanje koja su služila za dobivanje informacija o djetetovom materinskom jeziku, simultanom ili sekvencijalnom usvajanju jezika, jezičnoj sposobnosti te komunikacijskim partnerima s kojima dijete pretežno komunicira za svaki od jezika (Prilog 1). Za ispitivanje jezičnih sposobnosti u hrvatskom jeziku, točnije razumijevanja gramatike i receptivnog (slušnog) poznavanja rječnika upotrijebljeni su standardizirani testovi: Test razumijevanja gramatike TROG-2:HR (Bishop i sur., 2014) i Peabody slikovni test rječnika PPVT-III-HR (Dunn i sur., 2009).

Test razumijevanja gramatike (TROG-2:HR) standardizirani je test kojim logopedi ili psiholozi procjenjuju razumijevanje hrvatske gramatike kod sudionika koji imaju više od 4 godine. Test se sastoji od 80 ispitnih čestica podijeljenih u 20 blokova koji ispituju određene gramatičke strukture. Takav raspored blokova omogućava jasno otkrivanje struktura koje sudioniku predstavljaju problem. Za svaku česticu, sudioniku su prezentirane četiri slike među kojima treba odabrati odgovarajuću s obzirom na rečenicu koju ispitivač izgovori. Sudionik odgovara tako što pokazuje prstom na sliku za koju misli da je točna ili izgovara broj kojim je označena slika. Blokovi su poredani prema težini od jednostavnijih do složenijih, a ispitivanje se provodi sve dok sudionik ne pogriješi na pet uzastopnih blokova. Da bi se blok bodovao kao točan, sudionik mora odgovoriti ispravno na sve 4 čestice koje ga čine. Na kraju testa nalazi se dodatni i neobavezni dio od 64 čestice kojim se provjerava ako je nizak rezultat posljedica nerazumijevanja leksičkih jedinica koje se koriste u testu. Ispitivanje traje otprilike 10 do 20 minuta i provodi se individualno. Hrvatska verzija testa standardizirana je na uzorku od 772 djece u dobi od 4 do 15 godina i na 162 odrasle osobe.

Peabody slikovni test rječnika (PPVT-III-HR) standardizirani je test kojim se procjenjuje verbalna sposobnost i receptivno poznavanje rječnika, a namijenjen je osobama od 2 i pol godine do iznad 90 godina te se provodi individualno. Test se sastoji od 204 čestice grupirane u 17 nizova od kojih svaki sadrži njih 12. Sudioniku su prezentirane četiri crno-bijele slike te mora pokazati na onu koja odgovara pojmu koji je ispitivač izgovorio. Nizovi na početku sadrže pojmove koje se odnose na konkretne, svakodnevne predmete ili jednostavne radnje, a potom postaju sve teži jer se odnose na neuobičajene predmete te apstraktne pojmove. Početni niz se definira prema kronološkoj dobi sudionika, međutim ako sudionik u tom nizu ima više od jedne greške, ispitujemo nizove koji mu prethode dok ne dođemo do onog u kojem ima jednu ili niti jednu grešku. Ispitivanje traje u prosjeku 10 do 15 minuta te se prekida kada sudionik ima 8 ili više grešaka u jednom nizu. Hrvatska verzija testa standardizirana je na 1710 sudionika.

Ispitivanje djece provelo se u dvije ustanove: Talijanska osnovna škola/Scuola elementare italiana „Belvedere“ i Talijanska osnovna škola/Scuola elementare italiana „Galileo Galilei“, tijekom travnja i svibnja 2023. godine. Nakon dogovora s ravnateljima škola i stručnim suradnicima-pedagozima, učiteljice razredne nastave podijelile su suglasnosti za sudjelovanje u istraživanju roditeljima izabrane djece. Temeljem zamolbe za suglasnost (Prilog 2.) roditelji su bili obaviješteni o ispitivaču i ustanovi iz koje dolazi te o cilju i načinu provedbe istraživanja. Stručni suradnik pedagog iz svake navedene ustanove je uz pomoć učiteljica razredne nastave izdvojio djecu koja zadovoljavaju kriterije za sudjelovanje u istraživanju te su sva djeca ispitana pojedinačno u zasebnoj prostoriji ustanove sa što manje distrakcija kako bi ispitivanje prošlo koliko je moguće neometano. Ispitivanje je u prosjeku trajalo 35-40 minuta po djetetu. Nakon kratkog razgovora s djetetom kojim se nastojalo potvrditi sve što su roditelji zaokružili u upitniku, pod mentorstvom prvo je provedeno ispitivanje Testom razumijevanja gramatike (TROG-2:HR), a nakon kratke pauze uslijedilo je ispitivanje Peabody slikovnim testom rječnika (PPVT-III-HR). Svakom djetetu je prije početka testa objašnjeno na koji se način svaki test provodi te kako trebaju odgovarati. Odgovori su zabilježeni u pripadajuće listove za odgovore koji su kasnije bodovani i analizirani uzimajući u obzir odgovore roditelja na upitnik.

3.3. Obrada podataka

Podaci prikupljeni ovim istraživanjem statistički su obrađeni u računalnom programu IBM SPSS Statistics i kvalitativno u Microsoft Excelu. Sudionici, odnosno djeca od prvog do četvrtog razreda osnovne škole, podijeljena su prema jezičnoj sposobnosti te prema dobi usvajanja drugog jezika. Sudionici su dodatno podijeljeni prema gradu u kojem pohađaju

osnovnu školu (Umag ili Rijeka). Nije bilo podjele sudionika prema dobi ili spolu. Na prikupljenim podacima provedena je deskriptivna i frekvencijska analiza. Normalnost distribucije provjerena je Kolmogorov-Smirovljevim testom (tablica 3.). S obzirom da rezultati na zavisnim varijablama nisu bili normalno distribuirani, za daljnju obradu podataka upotrijebljeni su neparametrijski testovi, odnosno Kruskal-Wallis test za usporedbu više nezavisnih uzorka te Mann-Whitney U test za usporedbu dva nezavisna uzorka.

Tablica 3. Provjera normalnosti distribucije na zavisnim varijablama

	Rezultati na mjeri razumijevanja gramatike (TROG-2:HR)	Rezultati na mjeri receptivnog rječnika (PPVT-III-HR)
N	59	59
M	102,64	96,39
SD	13,469	15,722
Raspon	62-120	41-119
Asimetričnost (eng. skewness)	-1,263	-1,585
Standardna pogreška asimetričnosti	0,311	0,311
Spljoštenost (eng. kurtosis)	1,225	3,069
Standardna pogreška spljoštenosti	0,613	0,613
K-S	0,197	0,162
p-vrijednost	< 0,001	< 0,001

Legenda:

N = broj sudionika

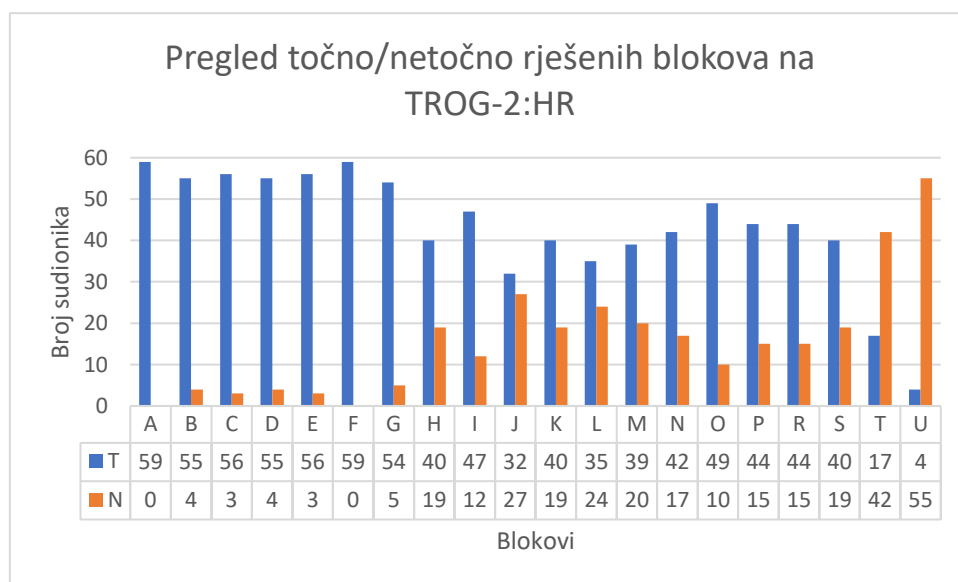
M = aritmetička sredina

SD = standardna devijacija

K-S = Kolmogorov-Smirnov test normalnosti distribucije

4. REZULTATI I RASPRAVA

Prvi korak u statističkoj obradi bila je provjera normalnosti distribucije Kolmogorov-Smirnovljevim testom koji je pokazao da distribucija značajno odstupa od normale. Iako su zavisne varijable na intervalnoj ljestvici te imamo relativno veći broj sudionika (N=59), grupiranje nekoliko izrazito niskih rezultata dovelo je do asimetričnosti distribucije. Iz tog razloga provedena je neparametrijska statistika. S obzirom da se dvije nezavisne varijable dijele svaka na tri podgrupe korišten je Kruskal-Wallisov test za usporedbu više nezavisnih uzorka. Taj test zapravo predstavlja test analize varijance, samo se umjesto brojčanih mjernih podataka služi rangovima. Dodatno je napravljena kvalitativna analiza blokova koji predstavljaju određenu gramatičku strukturu na Testu razumijevanje gramatike (TROG-2:HR) za svaku skupinu, a cjelokupni je pregled prikazan slikom 1.

Slika 1. Pregled točno/netočno riješenih blokova na TROG-2:HR

Legenda:

A = rečenice s dva člana

C = rečenice s u i na

E = Rečenice s tri člana (SPO)

G = Rečenice s komparacijom

I = Zamjenice u jednini i množini

K = Atributne odnosne rečenice (subjekt)

M = Naknadna izmjena subjekta

O = S i O u jednini ili množini

R = Rečenice s instrumentalom

T = Atributne odnosne rečenice (objekt)

B = rečenice s negacijom

D = Glagolski vid

F = Rečenice s četiri člana

H = Rečenice s tri člana (OPS)

J = Izravni anaforički odnos

L = Rečenice s *iznad* i *ispod*

N = Rečenice s dvostrukom negacijom

P = Relativna uporaba prezenta

S = Označivači količine

U = Umetnute rečenice

4.1. Razlike između simultanih i sekvencijalnih dvojezičnih govornika školske dobi u receptivnom rječniku i razumijevanju gramatike hrvatskog jezika

Simultani i dva tipa sekvencijalnih dvojezičnih sudionika odvojeni su putem upitnika koji su ispunjavali roditelji. Kako je prikazano u Prilogu 1. roditelji su trebali zaokružiti DA ili NE na slijedeće tri tvrdnje: *Vaše dijete je od rođenja usvajalo hrvatski i talijanski jezik*, *Vaše dijete je prvo usvojilo hrvatski jezik, pa naknadno talijanski jezik* i *Vaše dijete je prvo usvojilo talijanski jezik, pa naknadno hrvatski jezik*. Na temelju roditeljskih odgovora sudionici su svrstani u tri skupine: simultani dvojezični govornici (1. skupina), sekvencijalni dvojezični govornici čiji je prvi jezik hrvatski (2. skupina) i sekvencijalni dvojezični govornici čiji je prvi jezik talijanski (3. skupina). Iako potvrdnim odgovorom na jedno pitanje isključuje se mogućnost potvrdnog odgovara na druga dva pitanja, otprilike 1/3 roditelja je zaokružila, dva potvrdna odgovara. Ti roditelji su odgovorili da su njihova djeca od rođenja usvajala hrvatski i talijanski jezik te da su prvo usvojila hrvatski jezik, pa naknadno talijanski što su dvije kontradiktorne tvrdnje. Drugih kombinacija odgovora nije bilo. Može se pretpostaviti nekoliko objašnjenja zašto su roditelji zaokružili potvrdno obje tvrdnje uzimajući u obzir da su također zaokružili kako je djetetov materinski i dominantni jezik hrvatski te da s djetetom govore pretežno na hrvatskom jeziku. Jedno moguće objašnjenje jest da su djeca prije početka formalnog obrazovanja na talijanskom jeziku uistinu dobivala određeni unos talijanskog jezika. Dakle, možda imaju rodbinu koja govori talijanskim jezikom ili su ih roditelji prethodno upisali u talijanski vrtić. To se nadovezuje na drugo moguće objašnjenje, a to je da roditelji jednostavno nisu dovoljno upoznati s terminologijom vezanom uz dvojezičnost te usvajanje jezika. Može li se dijete smatrati simultanim dvojezičnim govornikom ako na primjer, talijanski čuje samo od bake i djeda pod pretpostavkom da nisu u svakodnevnom kontaktu ili od odgajateljica u vrtiću i nekolicine vršnjaka? S obzirom na istraživanje Lazarić i Drandić (2017) koje je potvrdilo da se u talijanske vrtiće upisuje veliki broj djece čiji je materinski jezik hrvatski te da odgajateljice s njima ne komuniciraju samo na talijanskom jeziku, ne možemo pretpostaviti da je to dovoljan kriterij za klasifikaciju djeteta kao simultanog dvojezičnog govornika. Također, kao što su La Morgia (2016) i Hoff (2015) naveli u svojim radovima, izloženost manja od 20% jednom od jezika nije dostatna, pogotovo kada ne dolazi od osoba s kojima djeca provode najviše vremena. Iz tog razloga, ako su roditelji potvrdno zaokružili da je njihovo dijete simultano usvajalo hrvatski i talijanski jezik, ali i prvo usvojilo hrvatski jezik, pa naknadno talijanski jezik, dijete je svrstano u kategoriju sekvencijalnih govornika ako je roditelj također zaokružio da je djetetov materinski i dominantni jezik hrvatski te da na talijanskom govori samo dok je u školi.

4.1.1. Rezultati na mjeri razumijevanja gramatike TROG-2:HR

Kako bi se provjerila prva hipoteza ovog istraživanja provedena je analiza Kruskal-Wallisovim H testom za 3 nezavisna uzorka. U tablici 4. može se uočiti kako postoji statistički značajna razlika ($p=0,002$; $p<0,01$) među trima vrstama dvojezičnosti na zavisnoj varijabli *rezultati na mjeri razumijevanja gramatike*, pri čemu skupina sekvencijalnih dvojezičnih govornika čiji je prvi jezik hrvatski ostvaruje najviše rezultate (aritmetička sredina rangova je najviša).

Tablica 4. Razlike među sudionicima na mjeri razumijevanja gramatike s obzirom na dob usvajanja drugog jezika

	Dob usvajanja drugog jezika	Broj sudionika (N)	Aritmetička sredina rangova	Chi-Square	df	p
Rezultati na mjeri razumijevanja gramatike (TROG-2:HR)	1.Simultano	14	22,14	12,799	2	,002
	2.Sekvencijalno (J1 je hrvatski)	41	34,82			
	3.Sekvencijalno (J1 je talijanski)	4	8,13			
	Ukupno	59				

S obzirom da su skupine brojno neujednačene te da skupina s najmanje sudionika postiže rezultate koji značajno odstupaju od ostale dvije skupine, proveden je *post hoc* test, odnosno test zbroja rangova (Wilcoxonov W-test, Mann-Whitneyev U-test) kako bismo utvrdili između točno kojih skupina postoji statistički značajna razlika. Takva detaljnija analiza prikazana u tablici 5. pokazala je da nema statistički značajne razlike između simultanih dvojezičnih sudionika i sekvencijalnih dvojezičnih sudionika čiji je prvi jezik talijanski na mjeri razumijevanja gramatike ($p>0,05$; $p=0,110$). Međutim, statistički značajna razlika na mjeri razumijevanja gramatike postoji između prve i druge skupine ($p<0,05$; $p=0,15$) te druge i treće skupine ($p<0,01$; $p=0,004$). Dakle, skupina sekvencijalnih dvojezičnih sudionika koji su od rođenja usvajali hrvatski jezik, a nekad kasnije talijanski jezik, najčešće početkom formalnog obrazovanja, postižu značajno bolje rezultate na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike od ostale dvije skupine. Drugim riječima, djeca koja su dulje i više bila izložena hrvatskom jezikom imaju bolje razumijevanje hrvatske gramatike. U istraživanju Chondrogianni i Marinis (2011) razvoj općih gramatičkih sposobnosti procijenjenih TROG-2 testom kod sekvencijalne

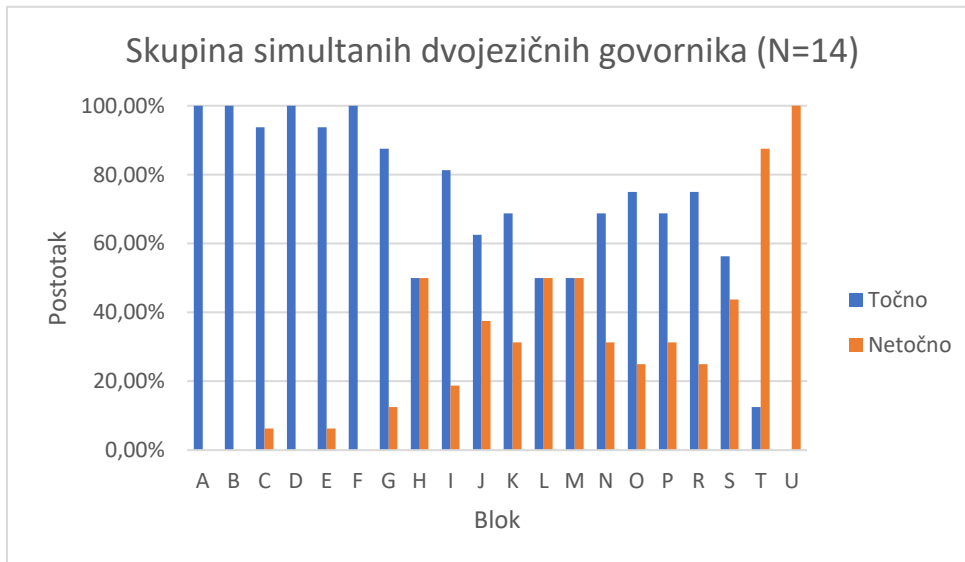
dvojezične djece bio je predviđen duljinom izloženosti jeziku i tečnosti majke u tom jeziku. To bi također bilo u skladu s nalazima istraživanja da kvaliteta i kvantiteta jezičnog unosa imaju najjači utjecaj na kasnije naučene gramatičke strukture (Gathercole, 2007; Ågren, Granfeldt i Thomas, 2014).

Tablica 5. *Post hoc* analiza Mann-Whitney U testom skupina na mjeri razumijevanja gramatike

	Dob usvajanja drugog jezika	N	M rangova	Suma rangova	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	p
TROG	1. Simultana	14	19,07	267,00	162,000	267,000	-2,433	,015
	2. Sekvenc. (J1=hrv.)	41	31,05	1273,00				
	Ukupno	55						
	1. Simultana	14	10,57	148,00	13,000	23,000	-1,600	,110
	3. Sekvenc. (J1=tal.)	4	5,75	23,00				
	Ukupno	18						
	2. Sekvenc. (J1=hrv.)	41	24,77	1015,50	9,500	19,500	-2,919	,004
	3. Sekvenc. (J1=tal.)	4	4,88	19,50				
Ukupno	44							

Nadalje, osvrnut ćemo se na gramatičke strukture koje su ispitane Testom razumijevanja gramatike (TROG), a u kojima su tri skupine podijeljene prema dobi usvajanja drugog jezika najviše odnosno najmanje griješile. Prvo, skupina simultanih dvojezičnih govornika talijanskog i hrvatskog jezika (N=14) prikazana slikom 2. najviše je netočnih odgovara imala u zadnja dva bloka koji ispituju razumijevanje atributnih odnosnih rečenica s pomakom iz objekta (T) i umetnutih rečenica (U). Blok T je skoro njih 90% riješilo netočno, dok blok U niti jedan od

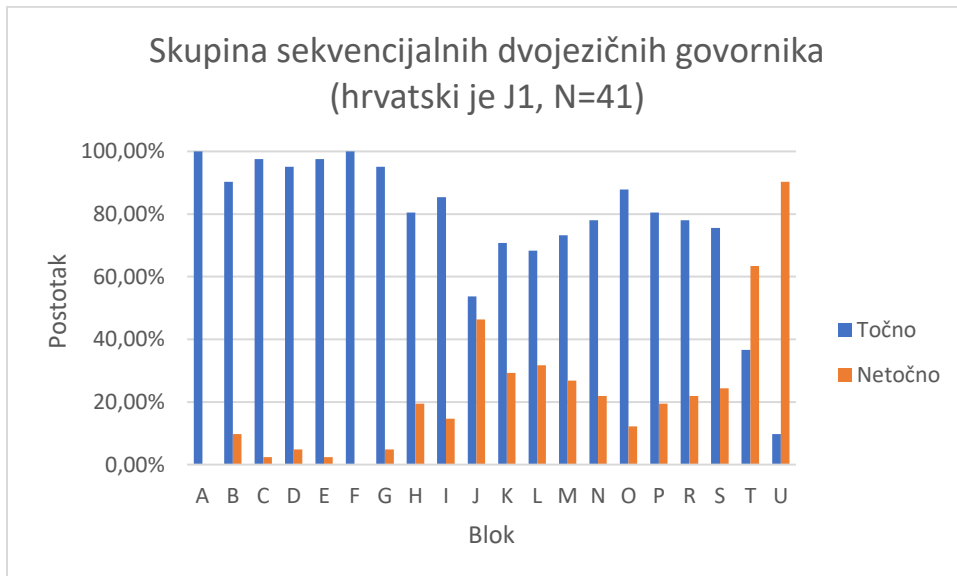
simultanih sudionika nije uspio točno riješiti. Blokove koji ispituju razumijevanje rečenica s tri člana i redoslijedom objekt-predikat-subjekt (H), rečenica s *iznad* i *ispod* (L) te naknadne izmjene subjekta (M) točno je riješilo 50% sudionika, a za 6.25% bili su uspješniji u razumijevanju blokova koji ispituju razumijevanje označivača količine (S). Nije bilo netočnih odgovora u blokovima koji ispituje razumijevanje rečenica s dva člana (A), rečenica s negacijom (B), glagolskog vida (D) i rečenica s četiri člana (F).

Slika 2. Prikaz postotka točno i netočno riješenih blokova na TROG-2:HR-u za simultane dvojezične govornike

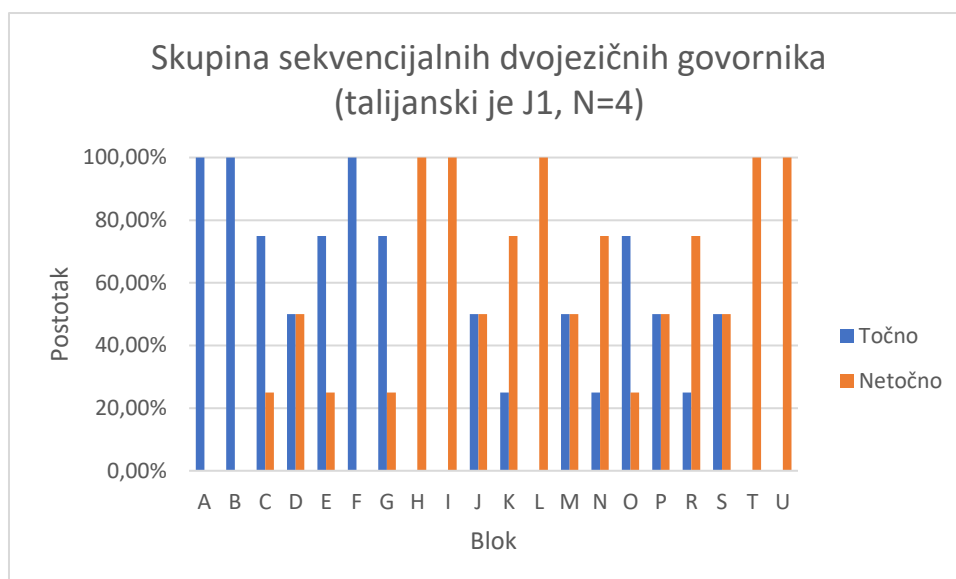
Skupina sekvencijalnih dvojezičnih govornika čiji je prvi jezik hrvatski (N=41) griješila je najviše u zadnja dva bloka (T- atributne odnosno rečenice s pomakom u objektu i U- umetnute rečenice) kao i skupina simultanih, međutim njih 36.59% uspjelo je točno riješiti blok T, a 9.76% blok U (slika 3.). Najveća razlika u odnosu na simultane sudionike može se primijetiti u bloku koji ispituje razumijevanje rečenica s tri člana i redoslijedom objekt-predikat-subjekt (H). Druga skupina sudionika bila je za 30% uspješnija na tom bloku od prve. Sudionici su najčešće griješili tako što su odabrali sliku koja predstavlja SPO poredak riječi u rečenici umjesto ciljanog OPS poretka (npr. umjesto slike koja prikazuje rečenicu *Kravu lovi djevojčica*, birali su sliku gdje krava lovi djevojčicu). To se može objasniti činjenicom da iako je hrvatski jezik slobodniji po pitanju poretka riječi u rečenici, uobičajeni redoslijed riječi je subjekt-predikat-objekt (SPO). Dakle, djeca koja imaju manje iskustva u hrvatskom jeziku sklonija su griješiti u poretku koji nije uobičajen jer je on kognitivno zahtjevniji. Međutim, talijanski jezik je također morfološki bogat jezik koji omogućava različite kombinacije reda riječi u rečenici (Bettoni i Di Biase, 2011), stoga se greške na bloku H ne mogu objasniti „negativnim“ prijenosom iz

talijanskog jezika. Takav sintaktički prijenos najčešće se veže uz jezičnu dominantnost, odnosno dijete može upotrijebiti uobičajeni poredak riječi iz dominantnog u nedominantnom jeziku (Genesee i Nicolandis, 2007). S obzirom da je svim simultanim sudionicima koji su griješili u bloku H dominantan jezik talijanski u kojem je također SPO poredak kanonski (Bettoni i Di Biase, 2011), možemo zaključiti da oni ne razumiju ili ih zbunjuje takav neuobičajeni red riječi u jeziku koji im nije dominantan te u ispitnoj situaciji biraju opciju koja im ima više smisla.

Slika 3. Prikaz postotka točno i netočno riješenih blokova na TROG-2:HR-u za sekvencijalne dvojezične govornike (hrvatski je prvi jezik)

I naposljetku, ako usporedimo četiri sekvencijalna govornika čiji je prvi jezik talijanski (slika 4.) s ostale dvije skupine primijetit ćemo da uz blokove T (atributne odnosno rečenice s pomakom u objektu) i U (umetnute rečenice) koji su problematični svim skupinama, nije bilo točnih odgovora za blokove H (rečenice s tri člana, OPS), I (zamjenice u jednini i množini) i L (rečenice s *iznad* i *ispod*).

Slika 4. Prikaz postotka točno i netočno riješenih blokova na TROG-2:HR-u za sekvencijalne dvojezične govornike (talijanski je prvi jezik)

4.1.2. Rezultati na mjeri receptivnog rječnika PPVT-III-HR

Kako bi se provjerila druga hipoteza ovog istraživanja ponovno je provedena analiza Kruskal-Wallisovim H testom za 3 nezavisna uzorka. U tablici 6. može se uočiti kako postoji statistički značajna razlika ($p=0,003$; $p<0,01$) među trima vrstama dvojezičnosti s obzirom na dob usvajanja drugog jezika na zavisnoj varijabli *rezultati na mjeri receptivnog rječnika*, pri čemu skupina sekvencijalnih dvojezičnih govornika čiji je prvi jezik hrvatski ostvaruje najviše rezultate (aritmetička sredina rangova je najviša). Međutim, kao i u prethodnom slučaju proveden je *post hoc* Mann-Whitney U test (tablica 7.) kojim je pokazano da statistički značajna razlika na mjeri receptivnog rječnika postoji između simultanih dvojezičnih sudionika i sekvencijalnih dvojezičnih sudionika čiji je prvi jezik talijanski ($p<0,05$; $p=0,011$) te između dvije skupine sekvencijalnih dvojezičnih sudionika ($p<0,01$; $p=0,001$). Statistički značajna razlika ne postoji između skupine simultanih dvojezičnih sudionika i sekvencijalnih dvojezičnih sudionika čiji je prvi jezik hrvatski ($p>0,05$; $p=0,176$). Dok je statistički značajna razlika između prve i treće skupine te druge i treće skupine očekivana, zanimljivo je da takva razlika ne postoji između prve i druge skupine što se može objasniti utjecajem većinskog (hrvatskog) jezika na simultano usvajanje dva jezika od rođenja.

Tablica 6. Razlike među sudionicima na mjeri receptivnog rječnika s obzirom na dob usvajanja drugog jezika

	Dob usvajanja drugog jezika	Broj sudionika (N)	Aritmetička sredina rangova	Chi-Square	df	p
Rezultati na mjeri receptivnog rječnika (PPVT-III-HR)	1.Simultana	14	26,71	11,755	2	,003
	2.Sekvencijalna (J1 je hrvatski jezik)	41	33,68			
	3.Sekvencijalna (J1 je talijanski jezik)	4	3,75			
	Ukupno	59				

Tablica 7. *Post hoc* analiza Mann-Whitney U testom skupina na mjeri receptivnog rječnika

	Dob usvajanja drugog jezika	N	Aritmetička sredina rangova	Suma rangova	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	p
PPVT	1. Simultana	14	23,00	322,00	217,000	322,000	-1,354	,176
	2. Sekvenc. (J1=hrv.)	41	29,71	1218,00				
	Ukupno	55						
	1. Simultana	14	11,21	157,00	4,000	14,000	-2,550	,011
	3. Sekvenc. (J1=tal.)	4	3,50	14,00				
	Ukupno	18						
	2. Sekvenc. (J1=hrv.)	41	24,98	1024,00	1,000	11,000	-3,233	,001
	3. Sekvenc. (J1=tal.)	4	2,75	11,00				
	Ukupno	44						

3.2. Razlike između hrvatsko-dominantnih, talijansko-dominantnih i uravnoteženih dvojezičnih govornika školske dobi u receptivnom rječniku i razumijevanju gramatike hrvatskog jezika

Sudionici u ovom istraživanju dodatno su podijeljeni prema jezičnoj sposobnosti. Roditelji su u upitniku trebali zaokružiti ako smatraju da je njihovo dijete dominantno u talijanskom ili hrvatskom jeziku ili pak uravnoteženo vlada obama jezicima. Na temelju njihovih odgovora dobili smo brojno neujednačene skupine od 33 hrvatsko-dominantnih, 10 talijansko-dominantnih i 16 uravnoteženih dvojezičnih govornika talijanskog i hrvatskog jezika. Iako u načelu, na ovom pitanju nije bilo dvostrukog zaokruživanja, procjenu roditelja o uravnoteženosti treba uzeti s oprezom. Dominantnost jednog jezika u odnosu na drugi točnije se subjektivno procjenjuje od uravnotežene ovladanosti njima.

3.2.1. Rezultati na mjeri razumijevanja gramatike TROG:2-HR

Kako bi se provjerila treća hipoteza ovog istraživanja provedena je analiza Kruskal-Wallisovim H testom za 3 nezavisna uzorka. U tablici 6. može se uočiti kako postoji statistički značajna razlika ($p=0,002$; $p<0,01$) među trima vrstama dvojezičnosti s obzirom na jezičnu sposobnost na zavisnoj varijabli *rezultati na mjeri razumijevanja gramatike*, pri čemu skupina dominantna u hrvatskom jeziku ostvaruje najviše rezultate (aritmetička sredina rangova je najviša). *Post hoc* testom prikazanim u tablici 9. utvrđeno je da razlika postoji između skupine dominantne u hrvatskom jeziku i skupine dominantne u talijanskom jeziku ($p<0,001$) te između uravnotežene dvojezične skupine i skupine dominantne u talijanskom jeziku ($p<0,001$). Statistički značajne razlike nije bilo između uravnotežene dvojezične skupine i skupine dominantne u hrvatskom jeziku ($p>0,05$; $p=0,923$). Možemo zaključiti da uravnoteženi dvojezični sudionici imaju relativno jednako razumijevanje hrvatske gramatike kao i sudionici dominantni u hrvatskom jeziku.

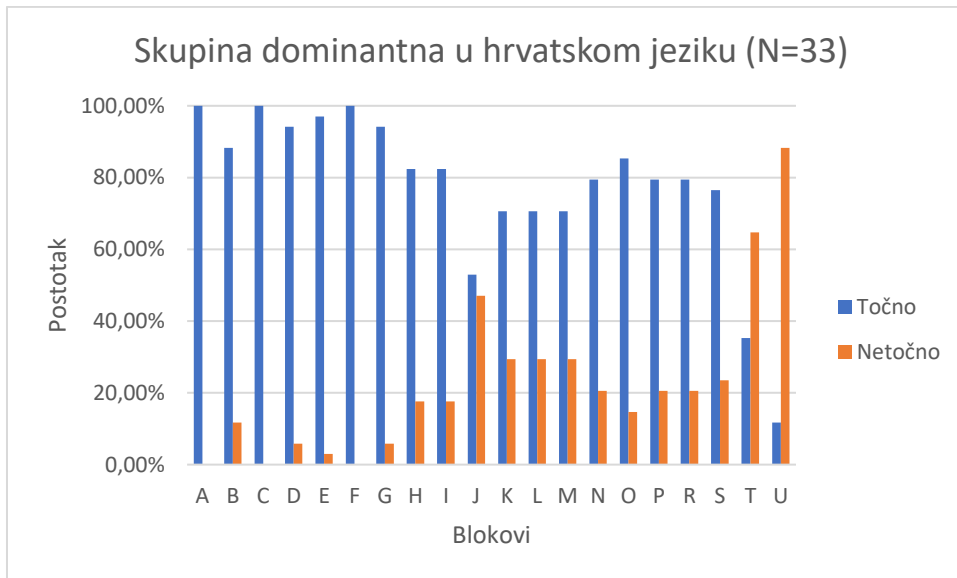
Tablica 8. Razlike među sudionicima na mjeri razumijevanja gramatike s obzirom na jezičnu sposobnost

	Jezična sposobnost	Broj sudionika (N)	Aritmetička sredina rangova	Chi-Square	df	p
Rezultati na mjeri razumijevanja gramatike (TROG-2:HR)	1. Hrvatsko-dominantni	33	34,02	15,156	2	< ,001
	2. Talijansko-dominantni	10	10,85			
	3. Uravnoreženi	16	33,69			
	Ukupno	59				

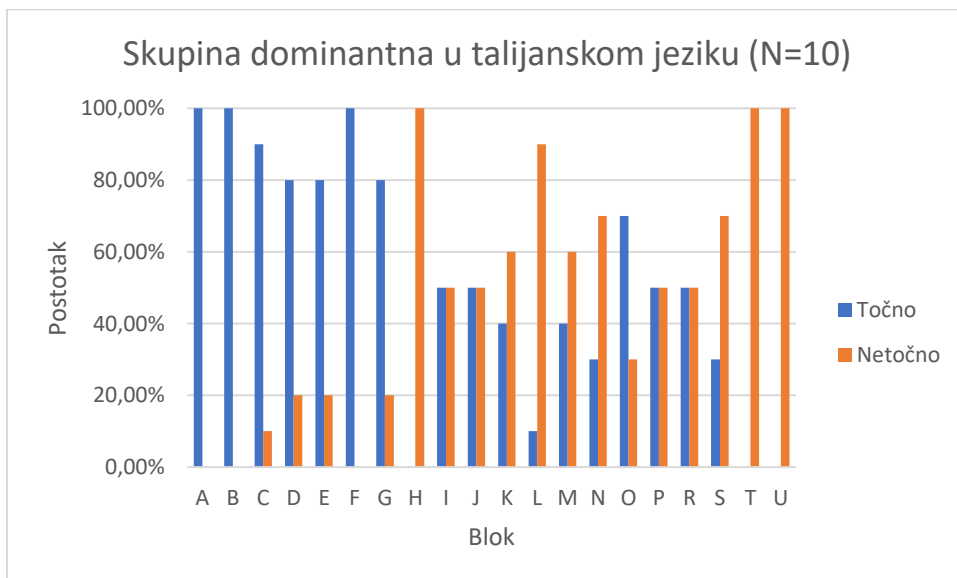
Tablica 9. *Post hoc* analiza skupina Mann-Whitney U testom na mjeri razumijevanje gramatike

	Jezična sposobnost	N	M rangova	Suma rangova	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	p
TROG	1. Hrvatsko-dominantni	33	25,88	854,00	37,000	92,000	-3,700	<,001
	2. Talijansko-dominantni	10	9,20	92,00				
	Ukupno	43						
	1. Hrvatsko-dominantni	33	25,14	829,50	259,500	395,500	-,097	,923
	3. Uravnoreženi	16	24,72	395,50				
	Ukupno	49						
	2. Talijansko-dominantni	10	7,15	71,50	16,500	71,500	-3,360	<,001
	3. Uravnoreženi	16	17,47	279,50				
	Ukupno	26						

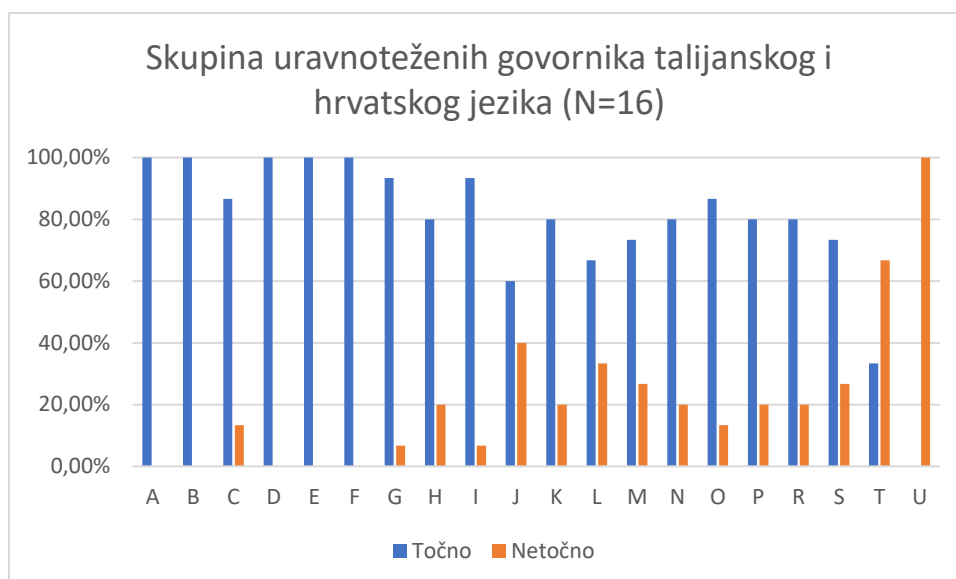
Pregled gramatičkih struktura koje su ispitane Testom razumijevanja gramatike (TROG), a u kojima su tri skupine podijeljene prema jezičnoj sposobnosti najviše odnosno najmanje griješile prikazane su slikama 5, 6 i 7. Najviše u potpunosti točno riješenih blokova imala je skupina uravnoteženih dvojezičnih govornika (A-rečenice s dva člana, B-rečenice s negacijom, D-glagolski vid, E- rečenice s tri člana (SPO) i F-rečenice s četiri člana). Najviše u potpunosti netočnih blokova imala je skupina dominantna u talijanskom jeziku (blokovi H-rečenice s tri člana (OPS), T-atributne odnosne rečenice (objekt) i U-umetnute rečenice).

Slika 5. Prikaz postotka točno i netočno riješenih blokova na TROG-2:HR-u za sudionike dominantne u hrvatskom jeziku

Slika 6. Prikaz postotka točno i netočno riješenih blokova na TROG-2:HR-u za sudionike dominantne u talijanskom jeziku

Slika 7. Prikaz postotka točno i netočno riješenih blokova na TROG-2:HR-u za uravnotežene dvojezične govornike talijanskog i hrvatskog jezika

Loše rezultate na zadnja dva bloka koji ispituju razumijevanje atributne odnosne rečenice s pomakom u objektu (T) i umetnute rečenice (U) može se pripisati činjenici da se radi o jednim od najsloženijih rečeničnih struktura. Moharić i Hržica (2019) u svom su istraživanju potvrdile tu tvrdnju jer ih mali broj djece počinje rano proizvoditi, a bolji rezultati su primijećeni tek u dobi od 6;0-7;0 godina, iako i dalje nisu u potpunosti usvojene. Veće teškoće u razumijevanju atributnih odnosnih rečenica u kojima odnosna zamjenica ima ulogu objekta u usporedbi s onima u kojima odnosna zamjenica ima ulogu subjekta pokazalo se i u istraživanju na talijanskom jeziku (Guasti i sur., 2012). S obzirom da je i u ovom istraživanju 68% djece od 1. do 4. razreda odgovorilo točno na blok koji ispituje razumijevanje atributnih odnosnih rečenica s pomakom u subjektu, a samo 29% na blok koji ispituje istu vrstu rečenica, ali s pomakom u objektu ide u prilog navedenim istraživanjima. Najviše točnih odgovora na bloku T ostvarila su djeca koja su dominantna u hrvatskom jeziku (N=12) te ona koja uravnoteženo vladaju obama jezicima (N=5). Također, najviše točno riješenih T blokova bilo je kod djece u trećem razredu (N=7), potom u četvrtom (N=5) i drugom (N=4), a samo jedno dijete iz prvog razreda je uspjelo točno riješiti blok. Samo četvero djece čiji je dominantni jezik hrvatski riješilo je u potpunosti točno blok U, odnosno po jedno dijete iz drugog i četvrtog razreda, te dvoje djece iz trećeg razreda. Nakon ta dva bloka, ukupno je najviše netočnih odgovora bilo na blokovima koji ispituje razumijevanje izravnih anaforičkih odnosa (J) te rečenica s iznad i ispod (L). Kao i blokovi T i U, blok J predstavlja složenu rečeničnu strukturu u kojem je bilo grešaka od prvog do četvrtog razreda. U bloku L većini djece problem je predstavljao prijedlog *iznad*. Iako je bilo i grešaka na česticama koje sadrže prijedlog *ispod*, netočni odgovori u većem slučaju su

odražavali problem percepcije, odnosno zbunjenost 2D prikazom predmeta koji prema dječjem poimanju ne prikazuju da je nešto *ispod* nečega, a ne nerazumijevanja tog prijedloga. Mogući odgovor na problem s rečenicama s *iznad* daje istraživanje Johnston i Slobin (1979) u kojem su usporedili djecu govornike engleskog, talijanskog, srpsko-hrvatskog i turskog jezika te ustanovili da talijanska i turska djeca ranije usvajaju lokativne prijedložne izraze od engleske i srpsko-hrvatske djece te povezali to s lingvističkom i konceptualnom složenošću u usvajanju tih izraza. Razlog takvim razlikama može biti veliki broj sinonima za isti prijedlog u određenom jeziku. Tako u talijanskom ima malo ili niti jedan sinonim za pojedini prijedlog, dok u hrvatskom imamo puno sinonima te posljedično zamjena jer ako postoji puno pojmova koji se preklapaju, dijete ne može biti sigurno koje bi moglo biti točno značenje svakog od njih (Johnston i Slobin, 1979). Također, Hržica, Čamber i Kaštelančić Igrc (2021) u svom istraživanju o usvajanju prijedložnih izraza kod jednojezične i dvojezične predškolske djece analiziranjem uzorka njihovog govora, zabilježile su da se prijedlog *iznad* jako rijetko pojavljuje u spontanom govoru jedne i druge skupine.

3.2.2. 3.1.2. Rezultati na mjeri receptivnog rječnika PPVT-III-HR

Konačno, kako bi se provjerila četvrta hipoteza ovog istraživanja kao i u prethodna tri slučaja proveden je Kruskal-Walisov H test za 3 nezavisna uzorka. U tablici 7. može se uočiti kako postoji statistički značajna razlika ($p < 0,001$) među trima vrstama dvojezičnosti na zavisnoj varijabli *rezultati na mjeri receptivnog rječnika*, pri čemu skupina uravnoteženih dvojezičnih govornika talijanskog i hrvatskog jezika ostvaruje najviše rezultate (aritmetička sredina rangova je najviša). Daljnjom analizom Mann-Whitneyevim U testom utvrđeno je da razlike postoje između skupine dominantne u hrvatskom jeziku i skupine dominantne u talijanskom jeziku ($p < 0,001$) te skupine dominantne u talijanskom jeziku i skupine uravnoteženih dvojezičnih govornika ($p < 0,001$). Međutim, kao i na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike, ne postoji statistički značajna razlika između skupine dominantne u hrvatskom jeziku i skupine uravnoteženih dvojezičnih govornika na mjeri receptivnog rječnika ($p > 0,05$; $p = 0,662$). U ovom slučaju aritmetička sredina rangova bila je najveća za uravnoteženu skupinu, što nije nemoguće, ali očekivalo bi se da će biti viša za skupinu dominantnu u hrvatskom jeziku premda razlika nije statistički značajna. Pitanje koje se posljedično postavlja jest ako se uopće radi o potpuno uravnoteženoj skupini ili je određenoj djeci ipak hrvatski dominantniji jezik. S obzirom da se u istraživanju Hržice i sur. (2015) uz unaprijed postavljene kriterije o uravnoteženosti nakon ispitivanja hrvatskog i talijanskog jezika predškolske dvojezične djece ispostavilo da su neka zapravo bila dominantna u hrvatskom jeziku, velika je vjerojatnost da je to slučaj i u ovom radu.

Tablica 10. Razlike među sudionicima na mjeri receptivnog rječnika s obzirom na jezičnu sposobnost

	Jezična sposobnost	Broj sudionika (N)	Artimetrička sredina rangova	Chi-Square	df	p
Rezultati na mjeri receptivnog rječnika (PPVT-III-HR)	1. Hrvatsko-dominantni	33	33,41	16,588	2	< ,001
	2. Talijansko-dominantni	10	9,95			
	3. Uravnoteženi	16	35,50			
	Ukupno	59				

Tablica 11. *Post hoc* analiza skupina Mann-Whitney U testom na mjeri receptivnog rječnika

	Jezična sposobnost	N	Aritmetička sredina rangova	Suma rangova	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	Z	p
PPVT	1. Hrvatsko-dominantni	33	26,03	859,00	32,000	87,000	-3,826	<,001
	2. Talijansko-dominantni	10	8,70	87,00				
	Ukupno	43						
	1. Hrvatsko-dominantni	33	24,38	804,50	243,500	804,500	-,437	,662
	3. Uravnoteženi	16	26,28	420,50				
	Ukupno	49						
	2. Talijansko-dominantni	10	6,75	67,50	12,500	67,500	-3,559	<,001
	3. Uravnoteženi	16	17,72	283,50				
	Ukupno	26						

4.2. Razlike između dvojezičnih govornika školske dobi iz Istre i grada Rijeke u receptivnom rječniku i razumijevanju gramatike hrvatskog jezika

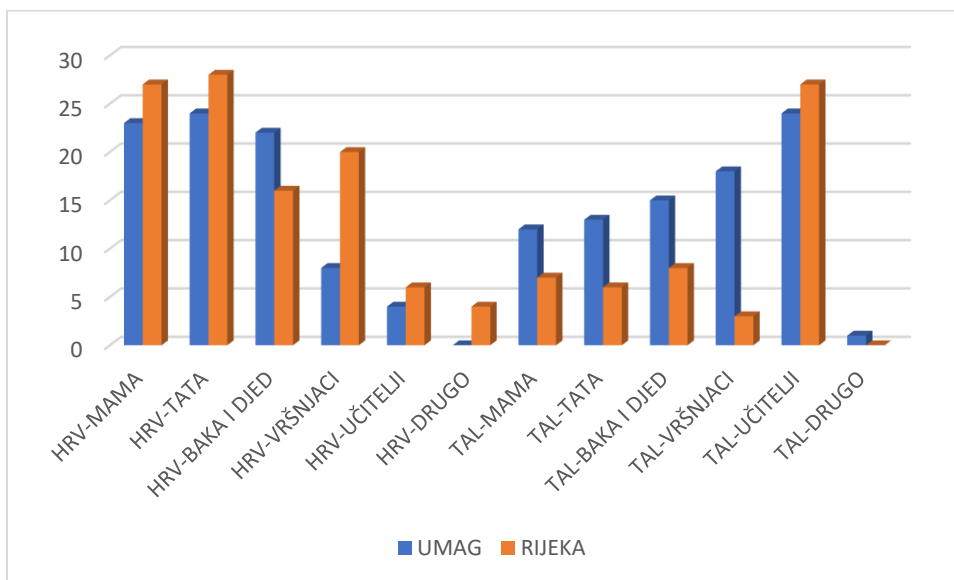
Ako usporedimo rezultate djece iz talijanske osnovne škole „Belvedere“ u Rijeci i rezultate djece iz talijanske osnovne škole „Galileo Galilei“ iz Umaga možemo primijetiti, kako je prikazano u tablici 12., da se njihovi rezultati statistički značajno razlikuju i na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike ($p < 0,001$) i na mjeri receptivnog rječnika ($p < 0,001$). Dvojezični sudionici iz škole u Rijeci postižu značajno više rezultate na oba testa. Takvi rezultati su očekivani jer ako djecu iz jedne i druge škole podijelimo prema jezičnoj sposobnosti i dobi usvajanja hrvatskog jezika vidjet ćemo da u Rijeci prevladavaju sekvencijalni dvojezični govornici dominantni u hrvatskom jeziku, dok su u Umagu djeca ravnomjernije raspoređena po podskupinama.

Tablica 12. Razlike među sudionicima na mjeri razumijevanje gramatike i receptivnog rječnika s obzirom na mjesto školovanja

	Mjesto školovanja	N	Aritmetička sredina rangova	Suma rangova	Mann-Whitney U	Wilcoxon W	z	p
Rezultati na TROG-u	Umag	29	20,03	581,00	146,000	581,000	-4,409	<,001
	Rijeka	30	39,63	1189,00				
	Ukupno	59						
Rezultati na PPVT-u	Umag	29	21,17	614,00	179,000	614,000	-3,884	<,001
	Rijeka	30	38,53	1156,00				
	Ukupno	59						

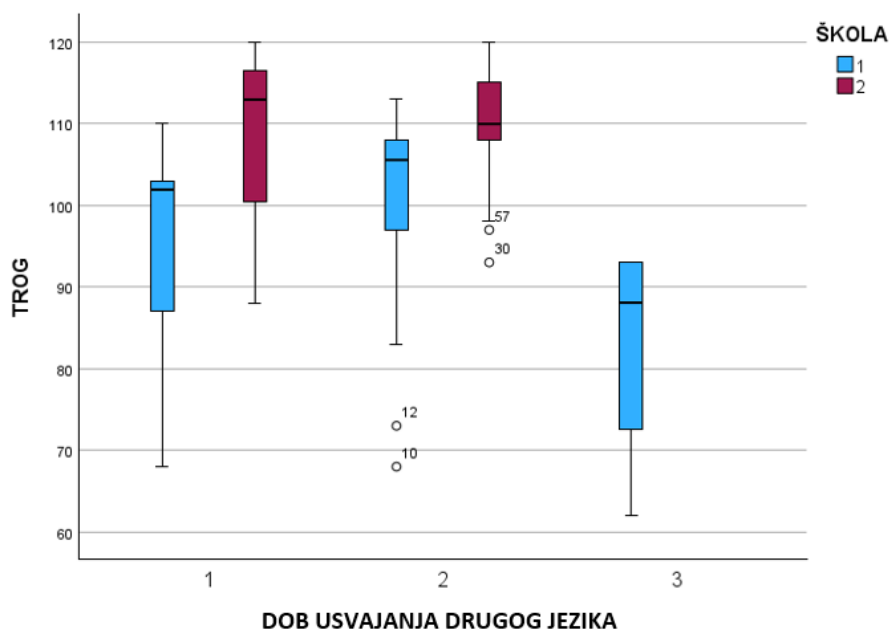
Socijalni kontekst je također jedan od parametara zbog kojih se dvojezične okoline razlikuju: dvojezična okolina može odražavati dvojezičnu zajednicu kao u Belgiji, imigrantsku zajednicu unutar veće jednojezične zajednice (npr. Kinezi u NYC), zajednicu gdje se jezik koji se koristi kod kuće razlikuje od službenog jezika kao u mnogim dijelovima Afrike ili je u pitanju jedinstvena obiteljska okolnost (Hoff i Rumiche, 2011). Prema Escamilla (1994) iako se oba jezika koriste u zajednici, ona ne moraju imati jednak status te svaki od njih može služiti za različite funkcije. Učenici iz Rijeke, premda pohađaju talijansku osnovnu školu svakodnevno se služe hrvatskim jezikom. Prema odgovorima roditelja na zadnja dva pitanja upitnika većina ih se pretežno služi talijanskim jezikom samo u komunikaciji s učiteljima (slika 8.). Međutim, s obzirom da se ne radi o dvojezičnim školama u prvom smislu riječi, već o talijanskim školama

s obveznom nastavom hrvatskog jezika 3 do 4 puta tjedno nije neobično za pretpostaviti da će djeca u Rijeci koja se izvan škole služe u potpunosti hrvatskim jezikom, pokazivati bolje rezultate na testovima od djece iz Umaga koja su u odnosu na njih u većoj mjeri izložena talijanskom jeziku. Međutim ono što treba imati na umu jest da je jezična sposobnost promjenjiva tijekom čitavog života. Daljnje obrazovanje na talijanskom ili na hrvatskom jeziku, sazrijevanje, socioekonomski čimbenici, emotivni čimbenici i slično smatraju se ključnim događajima koji mogu utjecati na promjenu dominantnosti (Hržica i sur., 2015). Dakle, djeca iz Rijeke mogu već u višim razredima postati uravnotežena u jednom i drugom jeziku, kao i djeca iz Istre koja su sada dominantna u talijanskom, a s vremenom će dobiti sve više jezičnog ulaza u hrvatskom jeziku.

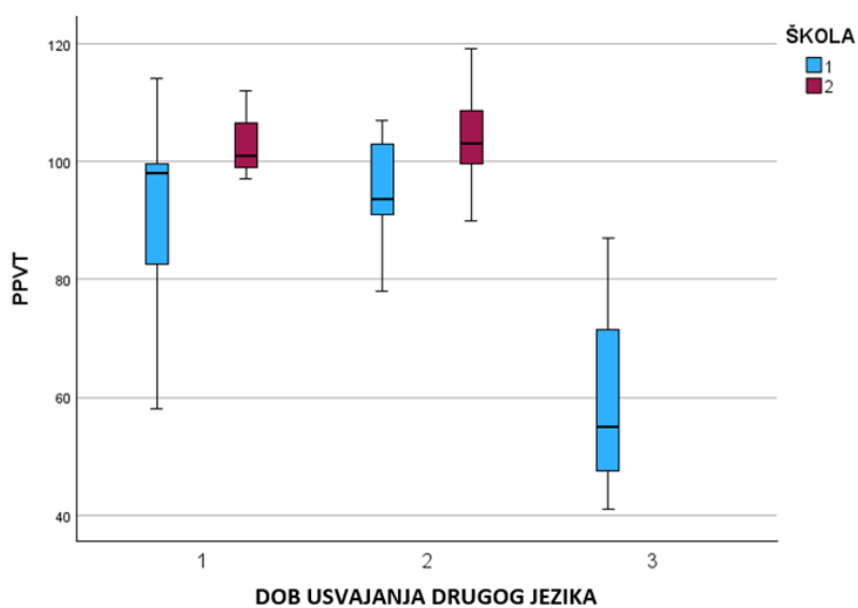

Slika 8. Prikaz odgovora na upitniku za roditelje o pretežnoj komunikaciji za svaki od jezika

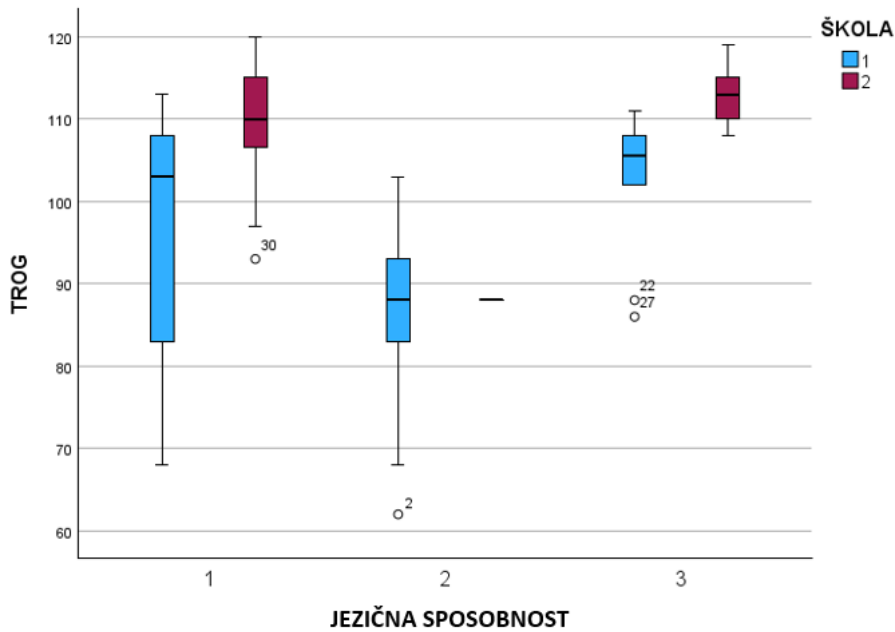
Slijedećim slikama prikazan je rezultat sudionika na TROG-u i PPVT-u s obzirom na dob usvajanja drugog jezika (slika 8 i 9) i s obzirom na jezičnu sposobnost (slika 10 i 11) te usporedno za djecu iz Umaga i Rijeke kako bi se objedinile sve podjele ovog istraživanja.

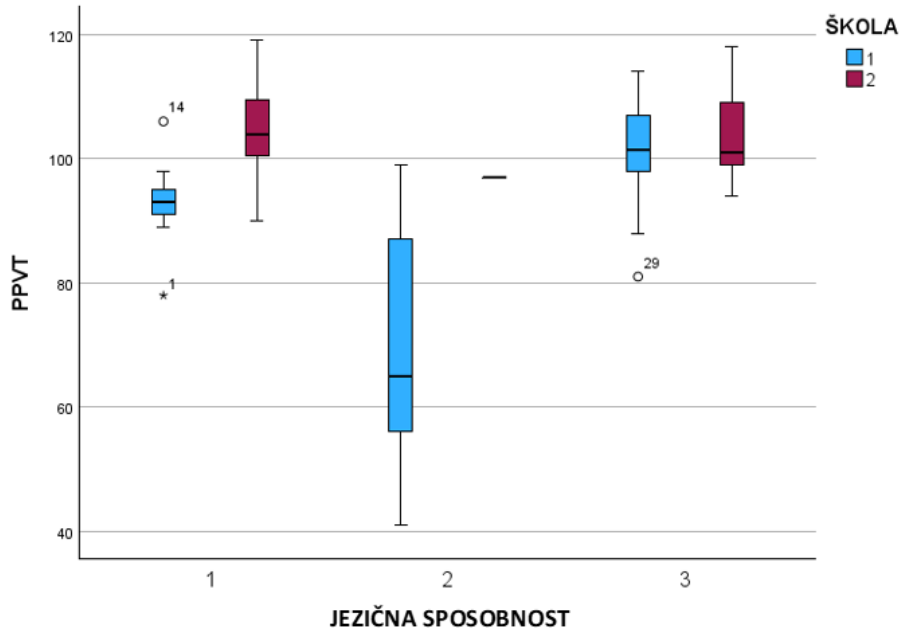
Slika 9. Prikaz rezultata na TROG-u s obzirom na dob usvajanja drugog jezika (1-simultani; 2-sekvencijalni, J1 hrvatski; 3-sekvencijalni, J1 talijanski) za skupinu iz Umaga (škola 1) i za skupinu iz Rijeke (škola 2)

Slika 10. Prikaz rezultata na PPVT-u s obzirom na dob usvajanja drugog jezika (1-simultani; 2-sekvencijalni, J1 hrvatski; 3-sekvencijalni, J1 talijanski) za skupinu iz Umaga (škola 1) i za skupinu iz Rijeke (škola 2)

Slika 11. Prikaz rezultata na TROG-u s obzirom na jezičnu sposobnost (1-hrvatsko-dominantni, 2-talijansko-dominantni, 3-uravnoteženi) za skupinu iz Umaga (škola 1) i za skupinu iz Rijeke (škola 2)

Slika 12. Prikaz rezultata na PPVT-u s obzirom na jezičnu sposobnost (1-hrvatsko-dominantni, 2-talijansko-dominantni, 3-uravnoteženi) za skupinu iz Umaga (škola 1) i za skupinu iz Rijeke (škola 2)

5. POTVRDA HIPOTEZA

Prva hipoteza (H1) ovog istraživanja koja glasi: *Postojat će statistički značajne razlike na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike s obzirom na dob usvajanja drugog jezika: djeca koja su prvo usvojila hrvatski jezik imat će značajno više rezultate na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike od djece koja su prvo usvojila talijanski jezik kao i od djece koja su simultano usvajala oba jezika* prihvaća se jer je skupina djece koja su prvo usvojila hrvatski jezik pokazala statistički značajno bolje rezultate na mjeri razumijevanje hrvatske gramatike od druge dvije skupine.

Druga hipoteza (H2) koja glasi: *Postojat će statistički značajne razlike na mjeri receptivnog rječnika hrvatskog jezika s obzirom na dob usvajanja drugog jezika: djeca koja su prvo usvojila hrvatski jezik imat će značajno više rezultate na mjeri receptivnog rječnika hrvatskog jezika od djece koja su prvo usvojila talijanski jezik kao i od djece koja su simultano usvajala oba jezika* može se djelomično prihvatiti jer postoji statistički značajna razlika između skupine koja je prvo usvojila hrvatski jezik i skupine koja je prvo usvojila talijanski jezik na mjeri receptivnog rječnika, međutim takva statistički značajna razlika ne postoji između skupine koja je prvo usvojila hrvatski jezik i simultane skupine.

Treća hipoteza (H3) koja glasi: *Postojat će statistički značajne razlike na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike s obzirom na jezičnu sposobnost: djeca koja su dominantna u hrvatskom jeziku imat će značajno više rezultate na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike od djece koja su dominantna u talijanskom jeziku kao i od djece koja uravnoteženo vladaju obama jezicima* može se djelomično prihvatiti jer postoji statistički značajna razlika između skupine dominantne u hrvatskom jeziku i skupine dominantne u talijanskom jeziku na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike, međutim takva razlika ne postoji između skupine dominantne u hrvatskom jeziku i uravnotežene skupine.

Četvrta hipoteza (H4) koja glasi: *Postojat će statistički značajne razlike na mjeri receptivnog rječnika hrvatskog jezika s obzirom na jezičnu sposobnost: djeca koja su dominantna u hrvatskom jeziku imat će značajno više rezultate na mjeri receptivnog rječnika hrvatskog jezika od djece koja su dominantna u talijanskom jeziku kao i od djece koja uravnoteženo vladaju obama jezicima* također se može djelomično prihvatiti jer su se skupina dominantna u hrvatskom i ona dominantna u talijanskom jeziku statistički značajno razlikovale, dok se uravnotežena skupina nije statistički značajno razlikovala od skupine dominantne u hrvatskom jeziku na mjeri receptivnog rječnika.

Zadnja i peta hipoteza (H5) koja glasi: *Dvojezični govornici iz Rijeke postizat će bolje rezultate na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike i mjeri receptivnog rječnika hrvatskog jezika od dvojezičnih govornika iz Istre* prihvaća se jer je dobivena statistički značajna razlika između dvojezičnih govornika iz Rijeke i dvojezičnih govornika iz Istre na obje mjere receptivnog jezika.

6. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA

Prvo ograničenje ovog istraživanja odnosi se na upitnik za roditelje koji je napravljen radi podijele djece u skupine prema vrstama dvojezičnosti. Kako upitnik nije bio dio prvotne ideje istraživanja, kreiran je naknadno te nedovoljno precizno za roditelje koji očigledno nisu bili dovoljno upoznati s dvojezičnom terminologijom. Iako su neki termini bili objašnjeni u zagradama, trebalo je ipak svako pitanje dodatno pojasniti. Također, uz pitanja višestrukog izbora trebalo je naglasiti mogućnost zaokruživanja ili samo jednog ili više ponuđenih odgovora jer su roditelji različito shvatili kako trebaju odgovarati.

Drugo ograničenje vezano je uz neujednačeni broj sudionika po skupinama. S obzirom da je Osnovna škola Belvedere imala svega 45 učenika od 1. do 4. razreda od kojih njih desetak nije zadovoljavalo uvjete za uključivanje u istraživanje, nije bilo dovoljno sudionika među kojima se moglo birati. Za ujednačeni uzorak potrebno je uzeti više talijanskih škola iz Rijeke i Istre te među njima odabrati djecu koja ispunjavaju kriterije za ispitivanje.

Treće ograničenje vezano je uz kontrolnu skupinu jednojezičnih sudionika. Zbog manjih komplikacija i financijskih razloga odlučeno je napraviti istraživanje bez usporedbe s jednojezičnim govornicima jer je u tom slučaju trebalo nabaviti dvostruku količinu listova za odgovore za PPVT i TROG. U svakom slučaju za ikakve veće zaključke trebalo bi skupinu hrvatsko-dominantnih i skupinu uravnoteženih dvojezičnih govornika usporediti s jednojezičnim vršnjacima te na temelju toga zaključiti o razlikama u ovladanosti hrvatskim jezikom.

Nadalje, dvojezičnu djecu treba ispitati u oba njihova jezika jer je to najbolji način za zaključiti ako se loš rezultat na testovima u jednom jeziku može pripisati dominantnošću drugog jezika ili je pak u podlozi nešto drugo. Zbog nemogućnosti nabave i općenito kvalifikacije za provedbu testova na talijanskom jeziku, istraživanje je bilo ograničeno na testove na hrvatskom jeziku te se dominantnost/uravnoteženost određivala prema izjavama roditelja i učiteljica razredne nastave što se pokazalo problematičnim.

No, uz sva navedena ograničenja rezultate ovog istraživanja možemo uzeti kao podlogu za veće i detaljnije istraživanje u kojem bismo djecu iz više talijanskih škola ujednačeno podijelili po skupinama, odredili dominantnost jezika te usporedili s kontrolnom skupinom jednojezičnih govornika.

7. ZAKLJUČAK

Ovim istraživanjem pokušale su se istražiti razlike u receptivnim jezičnim sposobnostima u hrvatskom jeziku dvojezične djece s područja Istre i grada Rijeke. Sudionici su bili podijeljeni prema jezičnoj sposobnosti, dobi usvajanja drugog jezika te s obzirom na grad u kojem pohađaju osnovnu školu. Pretpostavka ovog istraživanja bila je da će se skupine podijeljene prema dobi usvajanja drugog jezika i jezičnoj sposobnosti statistički značajno razlikovati te da će najviše rezultate na mjerama receptivnog hrvatskog jezika pokazivati dvojezični govornici koji su najduže bili izloženi samo hrvatskom jeziku te oni za koje je taj jezik dominantan. Rezultati podjele prema dobi usvajanja jezika očekivano su pokazali da se statistički značajno razlikuju dvije najudaljenije skupine, sekvencijalni dvojezični govornici čiji je prvi jezik hrvatski i oni čiji je prvi jezik talijanski na obje mjere receptivnog jezika. Isti rezultat je dobiven i kod podjele prema jezičnoj sposobnosti za skupinu dominantnu u hrvatskom jeziku i skupinu dominantnu u talijanskom što sugerira da su skupine zaista dominantne u tim jezicima. Na mjeri razumijevanja hrvatske gramatike (TROG:2-HR) nije pokazana statistička značajnost između simultanih sudionika i sekvencijalnih sudionika čiji je prvi jezik talijanski, a na mjeri receptivnog rječnika (PPVT-III-HR) između simultanih i sekvencijalnih čiji je prvi jezik hrvatski. Takav nalaz sugerira da su simultani dvojezični govornici hrvatskog i talijanskog jezika u svom opsegu vokabulara sličniji djeci koja su od rođenja usvajala hrvatski jezik, a u razumijevanju gramatičkih struktura djeci koja su od rođenja usvajala talijanski jezik. S druge strane, kad su ista djeca bila podijeljena prema dominantnosti, statistički značajne razlike nije bilo između djece dominantne u hrvatskom jeziku i djece koja uravnoteženo vladaju obama jezicima niti na TROG-u niti na PPVT-u. Međutim, ovakvi rezultati dobiveni su na temelju pretpostavljene uravnoteženosti djeteta od strane roditelja, a tek procjena obaju jezika dvojezičnog govornika može pružiti njegovu pravu jezičnu sliku. Dakle, istraživanjem su djelomično potvrđene pretpostavke da će djeca koja su najdulje bila izložena samo hrvatskom jeziku i koja su dominantna u tom jeziku ostvarivati značajno bolje rezultate na mjerama receptivnog hrvatskog jezika. Nadalje, sudionici podijeljeni prema gradu u kojem se školuju pokazuju značajne razlike na obje mjere. U gradu Rijeci postoji veoma snažan utjecaj većinskog jezika te se većina učenika služi talijanskim jezikom samo u školi u prisustvu učitelja, dok ćemo u Umagu pronaći veći broj djece koji se tim jezikom služi i u školi i kod kuće. Pregledom rezultata na testu razumijevanja hrvatske gramatike primijećeno je da dvojezična djeca najviše griješe u blokovima koji predstavljaju strukture složenih rečenica kao što su izravni anaforički odnosi, atributne odnosne rečenice s pomakom u objektu i subjektu, naknadna izmjena subjekta

te umetnute rečenice. Međutim, jednostavne strukture kao što su rečenice s ispod i iznad te rečenice s tri člana (OPS) predstavljale su problem pozamašnom broju sudionika.

Konkretno zaključke možemo donositi onda kada smo sigurni u kojoj je dobi dijete usvojilo drugi jezik, od rođenja ili naknadno, radi li se u uravnoteženom ili neuravnoteženom dvojezičnom govorniku te koliko je uopće dijete izloženo svakom od svojih jezika. Zbog iznimne heterogenosti dvojezičnih govornika, logopedska procjena mora biti vrlo detaljna te uključivati opsežan intervju s osobama koje najviše vremena provode s njima. S obzirom da procjena oba jezika često nije moguća zbog nepostojanja dvojezičnog logopeda ili pak testova na drugom jeziku, korisno bi bilo napraviti upitnik po uzoru La Morgia (2016) o količini izloženosti jezicima kada se rezultati na hrvatskim testovima ne poklapaju s izjavama roditelja.

U konačnici, logoped koji radi u dvojezičnoj sredini treba biti spreman na izazove kao što je procjena te planiranje terapije dvojezične djece. Potrebna su veća istraživanja na talijansko-hrvatskoj zajednici u Rijeci kako bi se utvrdilo što je djeci koja pohađaju talijanske osnovne škole najteže u hrvatskom jeziku te na koji način obrazovanje na talijanskom jeziku utječe na ovladanost materinskim jezikom. Premda je ovo istraživanje pokazalo tendenciju dvojezičnih govornika čiji je prvi jezik hrvatski boljim rezultatima na mjerama receptivnog jezika, tek usporedba s jednojezičnim govornicima hrvatskog jezika donijela bi prave zaključke o utjecaju obrazovanja na drugom jeziku na prvi jezik dvojezičnog govornika.

8. LITERATURA

1. Ågren, M., Granfeldt, J., & Thomas, A. (2014). Combined effects of age of onset and input on the development of different grammatical structures: A study of simultaneous and successive bilingual acquisition of French. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 4(4), 462-493.
2. Baldimtsi, E., Peristeri, E., Tsimpli, I. M., & Durrleman, S. (2019). The Impact of Bilingualism on Theory of Mind and Executive Functions in TD and ASD. In *Proceedings of the 44th annual Boston University Conference on Language Development, Boston, MA, USA*, 7-9.
3. Balenović, K., i Klobučar, E. (2011). Kulturološki dodiri hrvatskog i talijanskog jezika. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 57(25), 91-99.
4. Bettoni, C., & Di Biase, B. (2011). Beyond canonical order: The acquisition of marked word orders in Italian as a second language. *EUROSLA Yearbook*, 11, 244–272.
5. Bialystok, E. (2009). Bilingualism: The good, the bad, and the indifferent. *Bilingualism: Language and Cognition*, 12(1), 3-11.
6. Bialystok, E., Luk, G., Peets, K., & Yang, S. (2010). Receptive vocabulary differences in monolingual and bilingual children. *Bilingualism: Language and Cognition*, 13(4), 525-531.
7. Bilić, C. (2022). Broj Talijana u Istri u 20 godina pao za 31,5 posto, a talijanski kao materinji jezik priča 50 posto manje ljudi. Preuzeto s: <https://www.istra24.hr/politika-i-drustvo/broj-talijana-u-istri-u-20-godina-pao-za-31-5-posto-a-talijanski-kao-materinji-jezik-prica-50-posto-manje-ljudi>
8. Bishop, D., Kuvač Kraljević, J., Hržica, G., Kovačević, M., Kologranić Belić, L. (2014). TROG-2:HR Test razumijevanja gramatike. Zagreb: Naklada Slap.
9. Chondrogianni, V., & Marinis, T. (2011). Differential effects of internal and external factors on the development of vocabulary, tense morphology and morpho-syntax in successive bilingual children. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 1(3), 318-345.
10. De Houwer, A. (2011). Language input environments and language development in bilingual acquisition. *Applied linguistics review*, 2(2), 221-240.
11. Delcenserie, A., Genesee, F., & Gauthier, K. (2012). Language abilities of internationally adopted children from China during the early school years: Evidence for early age effects? *Applied Psycholinguistics*, 34(3), 541–568.

12. Detić, R. i Kovačević, M. (2020). Stanje u logopedskoj praksi i potrebe logopeda u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća. *Logopedija*, 10(2), 47-53.
13. Dunn, D.M., Dunn, L.M. (2007). Peabody Picture Vocabulary Test. San Antonio, TX: Pearson
14. Dunn, L.M., Dunn, L.M., Kovačević, M., Padovan, N., Hržica, G., Kuvač Kraljević, J., Mustapić, M., Dobravac, G., Palmović, M. (2009). Peabody slikovni test rječnika, PPVT-III-HR. Zagreb: Naklada Slap.
15. Escamilla, K. (1994). The sociolinguistic environment of a bilingual school: A case study introduction. *Bilingual Research Journal*, 18(1-2), 21-47.
16. García, O. (2017). Bilingual education. *The handbook of sociolinguistics*, 405-420.
17. Gathercole, V. C. M. (2007). Miami and North Wales, so far and yet so near: A constructivist account of morpho-syntactic development in bilingual children. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 10, 224–247.
18. Gathercole, V., & Hoff, E. (2007). Input and the acquisition of language: Three questions. *Blackwell handbook of language development*, 107-127.
19. Genesee, F., & Nicoladis, E. (2007). Bilingual first language acquisition. *Blackwell handbook of language development*, 324-342.
20. Grad Rijeka. Nacionalne manjine. Preuzeto s: <https://www.rijeka.hr/gradska-uprava/nacionalne-manjine-vjerske-zajednice/nacionalne-manjine/>
21. Grosjean, F. (2016). The Complementarity Principle and its impact on processing, acquisition, and dominance. *Language dominance in bilinguals: Issues of measurement and operationalization*, 66-84.
22. Guasti, M.T., Branchini, C., Arosio, F. & Vernice, M. (2012). A developmental study of subject and object relative clauses in Italian. *Revue roumaine de linguistique*, 57(2), 105-116.
23. Hoff, E. & Luz Rumiche, R. (2011). Studying children in bilingual environments. *Research methods in child language: A practical guide*, 300-316.
24. Hoff, E. (2015). Language development in bilingual children. In E. Bavin & L. Naigles (Eds.), *The Cambridge Handbook of Child Language* (Cambridge Handbooks in Language and Linguistics, pp. 483-503). Cambridge: Cambridge University Press.
25. Hržica, G., Brdarić, B., Tadić, E., Goleš, A. i Roch, M. (2015). Dominantnost jezika dvojezičnih govornika talijanskog i hrvatskog jezika. *Logopedija*, 5(2), 34-40.
26. Hržica, G., Čamber, M. i Kaštelančić Igrc, A. (2021). Usvajanje prijedložnih izraza u jednojezičnom i dvojezičnom razvoju. *Strani jezici*, 50(2), 159-183.

27. Hržica, G., Padovan, N. i Kovačević, M. (2011). Društvenojezični utjecaj na dvojezičnost-hrvatske dvojezične zajednice u Istri i Beču. *Lahor*, 12, 175-196.
28. Johnston, J. & Slobin, D. (1979). The development of locative expressions in English, Italian, Serbo-Croatian and Turkish. *Journal of child language*, 6(3), 529-545.
29. Kovačević, M., Pavličević Franić, D. (2002). Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini I: prikazi, problemi, putokazi. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Naklada Slap.
30. Kovačević, M., Pavličević Franić, D. (2003). Komunikacijska kompetencija u višejezičnoj sredini II: teorijska razmatranja, primjena. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Naklada Slap.
31. La Morgia, F. (2016). Assessing the relationship between input and strength of language development: A study on Italian-English bilingual children. *Language Dominance in Bilinguals. Issues of Measurement and Operationalization*, 195-218.
32. Lazarić, L. i Drandić, D. (2017). Early Bilingualism in a Multicultural Community. *Croatian Journal of Education*, 19 (Sp. Ed.1), 129-143.
33. Meisel J. (2007). The weaker language in early child bilingualism: acquiring a first language as a second language? *Applied Psycholinguistics*, 28, 495–514.
34. Moharić, T., i Hržica, G. (2019). Sintaktičke i morfološke osobine atributnih odnosnih rečenica koje utječu na uspješnost njihove proizvodnje. *Logopedija*, 9(2), 67-76.
35. Oller, D., Pearson, Z., & Cobo-Lewis, A. (2007). Profile effects in early bilingual language and literacy. *Applied psycholinguistics*, 28(2), 191-230.
36. Paradis, J. & Grüter, T. (2014). Introduction to “Input and experience in bilingual development”. *Input and experience in bilingual development*, 13, 1-14.
37. Paradis, J. (2007). Second language acquisition in childhood. In E. Hoff & M. Shatz (Eds.), *Blackwell handbook of language development* (pp. 387–405). Blackwell Publishing.
38. Paradis, J. (2010). The interface between bilingual development and specific language impairment. *Applied Psycholinguistics*, 31(2), 227-252.
39. Stanovništvo u Istarskoj županiji prema popisu iz 2021. godine. Preuzeto s: <https://www.istra-istria.hr/hr/upoznaj-zupaniju/stanovnistvo/>
40. Treffers-Daller, J. (2019). What Defines Language Dominance in Bilinguals? *Annual Review of Linguistics*, 5, 375-393.
41. Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina (2010). Preuzeto s: <https://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina>
42. Zani, N. (2013) Manjinski jezik kao resurs. Talijanski jezik: jezik odgojno-obrazovnog procesa u školskim ustanovama na jeziku i pismu talijanske manjine u Hrvatskoj. *Višejezičnost: od politike EU-a do učionica*, 66-70.

9. PRILOZI

Prilog 1.

UPITNIK O DVOJEZIČNOSTI

IME I PREZIME DJETETA: _____

1. Koji je materinski jezik Vašeg djeteta? (*Materinski jezik je jezik zajednice u kojoj je dijete rođeno i koje usvaja od rane dobi.*)
 - a) Hrvatski jezik
 - b) Talijanski jezik

2. Vaše dijete je od rođenja usvajalo hrvatski i talijanski jezik. DA NE

3. Vaše dijete je prvo usvojilo hrvatski jezik, pa naknadno talijanski jezik. DA NE

4. Vaše dijete je prvo usvojilo talijanski jezik, pa naknadno hrvatski jezik. DA NE

5. Koji je dominantni jezik Vašeg djeteta? (*Dominantnost se odnosi na bolju kompetenciju u jednom od jezika, međutim dominantnost može biti i ujednačena.*)
 - a) Hrvatski jezik
 - b) Talijanski jezik
 - c) Hrvatski i talijanski jezik

6. S kim Vaše dijete govori pretežno hrvatski jezik?
 - a) S majkom
 - b) S ocem
 - c) S bakom i djedom
 - d) S vršnjacima
 - e) S učiteljima
 - f) Drugo _____

7. S kim Vaše dijete govori pretežno talijanski jezik?
 - a) S majkom
 - b) S ocem
 - c) S bakom i djedom
 - d) S vršnjacima
 - e) S učiteljima
 - f) Drugo _____

Potpis

Prilog 2.

SUGLASNOST ZA SUDJELOVANJE U ISTRAŽIVANJU

Istraživanje se provodi u okviru izrade diplomskog rada radi dobivanja uvida o jezičnim sposobnostima dvojezičnih govornika talijanskog i hrvatskog jezika u školskoj dobi.

Istraživanje se provodi u sklopu diplomskog rada na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu na odsjeku logopedije, a provodi ga studentica Lucija Gudelj. Sudjelovanje u istraživanju je dobrovoljno što znači da sudionik može odustati od sudjelovanja u svakom trenutku bez ikakvih posljedica. Sudjelovanje u ovom istraživanju neće rezultirati tjelesnom neugodom ili rizicima. Svi osobni podaci prikupljeni za potrebe ovog ispitivanja ostat će povjerljivi, odnosno samo će istraživačica i njen mentor imati uvid u te podatke. Svi podaci na testnim materijalima i upitnicima bit će anonimni. Sudionici u istraživanju nikada neće biti imenom i prezimenom navedeni ni u jednom izvještaju ili publikaciji. Pisana izvješća o rezultatima ispitivanja sadržavat će uvijek informacije samo na razini skupine, a ne na individualnoj razini.

U istraživanju će se prikupljati tri skupine podataka - podaci o djetetovom postignuću na Testu razumijevanja gramatike TROG-2:HR i Peabody slikovnom testu rječnika PPVT-III-HR te podaci o vrsti dvojezičnosti djeteta koji će biti prikupljeni putem upitnika kreiranog za ovo istraživanje. Za sve dodatne obavijesti možete se obratiti na mail: lucijagudelj98@gmail.com.

Ja, _____ (ime i prezime roditelja), svojim potpisom potvrđujem da sam suglasan/na da moje dijete _____ (ime i prezime djeteta) sudjeluje u istraživanju pod prethodno navedenim uvjetima.

Mjesto i datum

Potpis